

HOOFSTUK I

INLEIDING, PROBLEEMSTELLING, DOEL EN PROGRAM VAN DIE ONDERSOEK

1. INLEIDING.

1.1 Die aard en omvang van die probleem te vroeë skoolverlating.

Te vroeë skoolverlating is 'n probleem wat in die afgelope aantal jare al meer aandag geniet, aangesien dit 'n probleem is wat onrusbarende afmetings begin aanneem. In die huidige tydsgewrig het 'n land soos Suid-Afrika die volle lading van sy potensiële mannekrag nodig om hom op al die gebiede van die samelewing weerbaar te maak. Wat die erns van die probleem van te vroeë skoolverlating veral onderstreep, is die feit dat dit juis dié leerlinge is wat oor die nodige verstandelike potensiaal beskik, wat deur onverantwoordelike en onverantwoordbare verlating van die skool, vir die land verlore gaan.

Die te vroeë skoolverlater is daardie leerling wat nie behoorlik antwoord gee op die appèl om sy moontlikhede optimaal te aktualiseer nie en wat op "onverantwoordbare en onverantwoordelike wyse oorgaan tot die skoolverlatingsakt" (14,p.7).^{*} Vir die doel van hierdie ondersoek gaan dit nie net om die kind wat wel oorgaan tot skoolverlating nie, maar veral ook om dié kind wat, ondanks sy goeie verstandelike moontlikhede, 'n onderpresteerder op skool is en wat selfs druipe en daarom as potensiële skoolverlater geproklameer word. In die verband word veral aan leerlinge gedink wat oor 'n intelligensiesyfer van 120+ beskik maar wat skolasties onder die klasgemiddeld presteer (verwys Hoofstuk III).

* Die eerste syfer dui die nommer van die boek in die verwysings aan en die tweede syfer die nommer van die bladsy in die betrokke boek.

Soos reeds vermeld, 'is die problematiek van te vroeë skoolverlating 'n probleem wat besig is om in omvang toe te neem. Uit Projek Talentopname, soos geloods deur die Instituut vir Mannekragnavorsing van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing tussen die jare 1965 tot 1969 (3, p.91) blyk dit dat slegs 38,1% van die leerlinge wat in 1965 in standerd 6 was, hulle in 1969 in matriek bevind het. As ander faktore soos druiping, uitgeskakel word, blyk dit dat ongeveer 55% van die oorspronklike leerlingtal in die opnametydperk die skool voor hulle standerd 10-jaar verlaat het.

Uit 'n ander verslag (19, p.89) van die Instituut vir Mannekragnavorsing blyk dit dat slegs 42,6% van die oorspronklike 7073 standerd 6 leerlinge, wat as kontrolegroep gebruik is by 'n ondersoek na die ondergemiddelde leerling, na die minimum aantal jare eksamen in matriek afgelê het. As nou in aanmerking geneem word dat die kontrolegroep bestaan het uit leerlinge met gemiddelde en bogemiddelde intellektuele moontlikhede, dan blyk dit dat 57,4% van die leerlinge in die kontrolegroep tot so 'n mate onderpresteer het, en daarom as potensiele skoolverlaters geproklameer kan word, dat hulle óf gedruip het óf die skool heeltemaal verlaat het.

Uit 'n voorlopige ondersoek, soos gedoen deur die Randse Afrikaanse Universiteit, blyk dit dat "tans slegs 33% van die potensiele aantal Afrikaanse kinders aan die Witwatersrand werklik tot standerd 10 deurbring" (10, p.7).

Bogenoemde empiriese gegewens gee 'n beeld van die geweldige omvang van die probleem te vroeë skoolverlating. Dit is 'n skokkende feit dat meer as die helfte van die skoolbevolking wat oor die nodige intellektuele moontlikhede beskik, nie hierdie moontlikhede ten volle aktualiseer nie, en daarom nie hul plek in die samelewing na behore kan volstaan nie.

1.2 Voltooide ondersoeke na die problematiek van te vroeë skoolverlating.

Die problematiek van te vroeë skoolverlating, as universele probleem, is 'n saak wat die afgelope aantal jare 'n groot mate van

aandag ontvang het. Hier te lande is dit veral dit Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit van Pretoria, wat sedert 1966 besig is met 'n kwalitatiewe ontleding van hierdie probleem.

Du Plessis (6) lei die ondersoek na die probleem van te vroeë skoolverlating in deur te wys op die unieke situasie van die blanke te vroeë skoolverlater in die Republiek van Suid-Afrika. Hy wys ook op enkele moontlike aanleidinggewende faktore vir hierdie probleem, soos byvoorbeeld die gesinsituasie, skoolsituasie, persoonstruktuur, onderwyssistiem en arbeid-situasie. Hy beklemtoon dat die grootskaalse wegstroming van 16-jarige blanke jeugdige uit die skole na 'n ongeskoolde arbeidsmark, wat onversadig bly, die ernstige besinning en beplanning van een en almal verdien.

In 'n verkenning van die leefwêreld van die skoolverlater, beklemtoon Louw (14) primêr die relasie skoolverlater-verantwoordelikheid. Hy sien die skoolverlater as iemand wat die skool op 'n onverantwoordbare wyse en op 'n te vroeë stadium verlaat sonder om op 'n pedagogies genormeerde wyse antwoord te gee op die appèl om sy moontlikhede optimaal te aktualiseer en te realiseer. Hy dek ook enkele kategorieë in die leefwêreld van die skoolverlater oop. Hierdie kategorieë mond telkens uit in die verhouding skoolverlater-verantwoordelikheid.

In sy ondersoek laat Smit (18) die klem val op die etiologie van skoolverlating. Hy dek die plek van die gesin in dié verband oop, en toon veral aan in hoeverre die gesin nie na behore 'n onsheidsruimte vir die kind kan konstitueer nie. Aan die hand van 'n aantal "onsheidskategorieë" ontsluit Smit dan die terrein van die sosiopedagogiek en belig hy sodoende die rol van die gesin as etiologiese faktor by die probleem van potensieel te vroeë skoolverlating. Verder ontwerp hy ook 'n aantal sosiopedagogiese kriteria deur middel waarvan bepaal kan word in hoeverre die gesin sy opgawe, naamlik die konstituering van onsheid, tot uitvoering bring.

In 'n "pedokliniese" (ortopedagogiese) ondersoek, soos gedoen deur Ferreira (8) na die vasgelopenheid van die skoolverlater in sy leerwêreld as belewenis wêreld, deurskou hy enersyds die gesin

as primêre pedagogiese situasie en andersyds die skool as sekondêre pedagogiese situasie. Hy belig die leerproblematiek van die skoolverlater in sy totale situasie, naamlik sy vasgelopenheid in sy leefwêreld as beleweniswêreld en wel in terme van leerwyses en leerverhoudinge. Verder wys Ferreira ook op 'n aantal antropologiese kategorieë wat die kinderlike wyses van leer in die beleweniswêreld van die skoolverlater ten grondslag lê. Dit blyk dus dat die skoolverlater nie kom tot 'n volwaardige vergestaltung en aktualisering van sy moontlikheid nie, vanweë 'n nie-verantwoordbare deelname aan die leergebeure.

Die dualiteit in die leerverhoudinge van die potensieel te vroeë skoolverlater word deur 'n ondersoek van Botha (2) oopgedek. Daar word gewys op die vasgelopenheid van die potensieel te vroeë skoolverlater in die skoolsituasie, asook op sy ontvlugting van sy beleving van vasgelopenheid in hierdie situasie as grenssituasie, deur die konstituering van 'n beleweniswêreld-in-opposisie. Dit beteken dat die potensieel te vroeë skoolverlater se leerintensie ontbreek en dat hy sy behoort-te-weet negeer en berus is 'n "toestand van nie-weet-nie. Hy staan dus op die grens tussen skoolverlating en die suksesvolle voltooiing van sy skoolloopbaan.

Bondesio (1) wys op die vasgelopenheid van die potensieel te vroeë skoolverlater in die pedagogies-didaktiese situasie. Deur die kenrelasie tussen die onderwyser en die kind te deurskou, toon hy aan hoe die potensieel te vroeë skoolverlater op 'n wetenskaplik verantwoordbare wyse geïdentifiseer kan word soos wat hy homself kenbaar maak in die pedagogies-didaktiese situasie. Verder wys hy ook op die ortopedagogies opgawe wat genoemde kenrelasie vir die hoërskool inhou.

Putter (17) wys in sy ondersoek op die verband tussen die ontoereikende verwerkliking van die verhouding-, verloop- en doelstrukture (12) in die opvoedingsgebeure en potensieel te vroeë skoolverlating. Deur hierdie verband duidelik aan te toon, word identifisering van die potensieel te vroeë skoolverlater vergemaklik en bespoedig.

In bostaande ondersoeke word die potensieel te vroeë skoolverlater van uit alle kante belig en dit blyk dan ook dat daar 'n groot aantal moontlike faktore bestaan wat hierdie probleem

ten grondslag mag lê. Vervolgens sal daar dan aandag gegee word aan 'n aantal van hierdie faktore wat aanleiding kan gee tot te vroeë skoolverlating.

2. PROBLEEMSTELLING.

2.1. Faktore ten grondslag aan te vroeë skoolverlating.

2.1.1 Die gesinsituasie.

Wanneer die leefwêreld van die potensieel te vroeë skoolverlater fenomenologies deurskou word, blyk dit dat die skoolverlatingsprobleem dikwels sy aanloop binne die gesin vind.

Die huisgesin, as primêre opvoedingsituasie, vorm die milieu waarbinne die kind deur die volwasse ouer opgevoed word tot sedelike selfstandigheid. "n Gesin waarin nie op verantwoordelike wyse voldoen word aan algemeen aanvaarde eise van behoorlikheid nie, kan dien as bron van oorsake vir afwykings in die wêreldverhoudinge van die gesinslede " (vgl. 15, p.21). Brouwer (4, p.37) onderstreep ook die invloed van die gesin op die ont-plooiing van 'n kind se moontlikhede as hy sê: "hoe armeliker het gesinscomplex in zijn diverse facetten is, des te meer kans is er op verschrompeling van potenties".

Wanneer gesinsverhoudinge pedagogies ontoereikend gestig word, word die affektiewe (gevoelsmatige) lewe van die kind ernstig ontwrig. Onstabiele gesinsverhoudinge, wat neerkom op versteurde deelname aan versteurde onsheid, het labilisering (onstabiliteit) van die kind se affektiewe lewe tot gevolg (vgl. 3, p.93). Affektiewe stabiliteit is voorwaarde vir 'n kind om behoorlik te kan leer. Af anders gestel, stabiele patiese (gevoelsmatige) belewinge vorm die gepreformeerde veld vir alle verdere gedistansieerde gnostiese (kennende) belewinge. Die kind wat vanweë versteurde onsheid in die gesinsituasie, onveilig, verwerp, nie-aanvaar en ongeborge voel, se patiese belewinge sien daar labiel of impulsief uit. "So 'n toestand staan bekend as 'n patiese-oorspoelde gnostiese belewing wat beteken dat adekwate gnostisering geblokkeer word" (22, p.24). Op grond van hierdie

patiese oorspoeling, kan die kind sy leermoontlikhede nie na behore aktualiseer nie. Hy is vanweë sy vasgelopenheid in die gesinsituasie, patiese nie bereid om tot stellingname op gnostiese niveau (kennende vlak) te kom nie en daarom loop hy hom ook in die leersituasie vas. Langeveld (6, p.103) stel dit dat "indien die biologiese versorging van die kind, sy gevoel van hulpeloosheid en sy behoefte aan veiligheid en geborgenheid deur die opvoeder pedagogies nie positief verwerk word nie, stagneer hy in sy behoefte om sy wêreld te eksploreer (ontdek) en is hy magteloos om homself te emansipeer". Vanweë volgehoue onderprestasie, druipling en belewing van vasgelopenheid in die skoolsituasie, word die kind wat nie sy leermoontlikhede ten volle kan of wil ontplooi nie, uiteindelik genoop tot te vroeë skoolverlating (vgl. 3, p.93).

Uit vorige navorsing blyk dit dat die ouers nie altyd in staat is om die simptome van potensieel te vroeë skoolverlating te identifiseer nie, en sodoende word die moontlikheid van hulpverlening op 'n vroeë stadium bykans geheel en al uitgeskakel. Hierdie identifiseringsprobleem onderstreep die noodsaaklikheid van 'n pedagogies hoogsgekolde persoon by elke skool wat gevalle van potensieel te vroeë skoolverlating vroegtydig kan opvang en aan hulle die nodige hulpverlening kan bied, asook leiding aan die ouers van sodanige potensieel te vroeë skoolverlaters. Ouers voel hulle magteloos en vanweë die ontoereikende verhouding wat daar tussen kind en ouer bestaan, is hulle huiwerig om deskundige hulp in te win.

Wanneer ouers besef dat hulle kinders vasgeloop is in die skoolsituasie, gryp hulle in deur negatiewe optrede teenoor die kind (vgl. 3, p.94). Deur die vryhede van die kind aan bande te lê, poog die ouers dikwels om hom meer aktief by die leersituasie te betrek. Hierdie optrede bied geen oplossing nie aangesien dit die oorsprong van die probleem, naamlik die versteurde opvoedingsverhoudinge, nog verder belemmer.

Die probleem van potensieel te vroeë skoolverlating kan onder andere ook opgelos word deur effektiewe ouerbegleiding, waardeur die ouers van potensieel te vroeë skoolverlaters tot insig in die oorsprong van die probleem gelei word, en deur hulpverlening aan die kind, waardeur hy gesteun kan word tot volle aktualisering van sy leermoontlikhede.

2.1.2 Die skoolsituasie.

Dat ook die skool 'n aanleidende rol tot die problematiek van potensieel te vroeë skoolverlating kan speel, is geen nuwe feit nie.

Die kind wat vanweë sy gevoelsmatige ontwrigting nie kan kom tot 'n distansiasiëring op gnostiese niveau nie, loop hom vas in die skoolsituasie. Omdat die potensieële skoolverlater probleme openbaar ten opsigte van sy gerigtheid op die formele opgawe van die skoolsituasie, ontstaan daar 'n swak verhouding tussen hom en die onderwyser. Elfriede Höhn (2, p. 3) het veral in dié verband 'n bydrae gelewer. Die onderpresteerder of potensieële skoolverlater word gesien as "der schlechte Schüler" of "Schulversager". Sy bevind onder andere dat die "Schulversager" deur sy onderwysers en medeleerlinge tot 'n stereotipe gereduseer word aan wie sekere vaste kenmerke soos luiheid, moedswilligheid, ens. toegedig word. So ontstaan dan 'n negatiewe instelling teenoor die potensieel te vroeë skoolverlater wat daartoe aanleiding gee dat die affektiewe (gevoelsmatige) labiliteit (onstabiliteit), waarin die wese van die probleem eintlik gestel is, daardeur vererger word.

Ferreira (15, p.45) wys daarop dat die skool die kind moet help om self wêreld te stig en om tot 'n verantwoordbare stellingname ten opsigte van die lewe self te kom. Die vraag ontstaan egter of die skool altyd die nodige veilige ruimte vir die potensieële skoolverlater bied vanwaar hy hom op adekwate wyse op die formele leeropgaaf kan rig. Is die leerverhoudinge wat gestig word sodanig dat hy tot volwaardige en verantwoordelike aktualisering van sy verstandelike moontlikhede kan kom? Die moontlikheid bestaan dus dat die leerruimte in die skool as sinloos en bedreigend beleef kan word.

"Die skoolsituasie is die konsentrasiepunt waarin die middelbare leerling betrek is in 'n leersituasie en waar 'n komplekse reeks faktore afsonderlik of gesamentlik andersoortig op elke unieke kind positief of negatief kan inwerk" (6, p.164).

Behalwe vir sy gesitueerdheid in 'n ongunstige gesinsituasie, waar hy gevoelmatig so verwaarloos word dat hy hom in die skool as leersituasie vasloop, mag hy ook moontlik 'n skool betree waar die onderwysbedeling net nie aanklank by sy belangstellingsrigting vind nie. Aspekte soos verandering van skool, 'n gevoel van onveiligheid in die klassituasie en 'n vakkeuse waarin die kind nie belangstel nie, speel ook 'n rol by te vroeë, onverantwoordbare skoolverlating.

Dit is baie duidelik dat die problematiek van te vroeë skoolverlating ook vir die skool 'n ortopedagogiese opgawe inhou. Voordat enige hulp verleen kan word, sal die kind eers as potensieel te vroeë skoolverlater geïdentifiseer moet word. "Voorwaarde van sodanige identifisering is 'n kenrelasie tussen onderwyser en kind en pedagogiese geskooldheid om tot 'n begrypende deurskouing van die wêreldverhoudinge van hierdie kinders te kom" (1, p.43).

2.1.3 Die milieu.

Wanneer hier gepraat word van die milieu as 'n grondrede vir te vroeë skoolverlating, word daar verwys na 'n "heterogene groep kinders wat dit in gemeen het dat hulle in hul opvoeding en ontwikkeling deur hul milieu en agtergrond belemmer word; dat hulle tekorte ondervind ten opsigte van daardie soorte leer wat nodig is vir suksesvolle vordering op skool; dat die moontlikhede wat hul huislike en opvoedingsmilieu aanbied, hul nie in staat stel om te voldoen aan die kultuurverwagtings soos dit op skool van hulle gekoester word nie; dat hulle deur hul milieu (en nie deur hul basiese aanleg nie) in hul skoolloopbane gestrem word" (9, p.81).

"Die algemene beeld van die milieu-gestremde kind is een van 'n kind wat ondergemiddeld in sy skoolwerk presteer, 'n hoogs - onderbroke skoolloopbaan deurloop, meesal uit 'n minder gegoede gesin kom, sosiaal-maatskaplik nie ten volle aansluiting of erkenning kry nie en dikwels geografies geïsoleerd leef" (9, p.82).

Die "milieu-gestremde" kind toon 'n agterstand by die kind uit 'n meer gegoede milieu en hy skeep die indruk dat hy oor 'n laer intelligensie beskik. Dit gaan egter by hierdie kind nie so seer om 'n gebrekkige intelligensie nie maar eerder om 'n gebrekkige aktualisering van intelligensie, veral by skoolwerk. Brouwer (4, p.72) sê dat die mens se aanleg 'n grens is, "een niveau waarboven hij niet kan stijgen; hoe dicht hij zijn maximum nadert hangt echter af van milieuïnvloeden". Sirks (4, p.72) sê dat die mate waartoe die intelligensie tot sy reg kom "is aan de werking van het milieu, dus aan de opvoeding toe te schrijven". "n Swak milieu laat menige intellektueel en andersins begaafde jeugdige se talentvolle diens vir die maatskappy verlore gaan vanweë die belangeloosheid van gesinsouers" (6, p.115).

Dit blyk dat die invloed wat die huislike milieu op die wording van die kind het ook van deurslaggewende belang is by die kind se vordering op skool. Hierdie kinders is ten opsigte van die gevoelsmagtige so verwaarloos dat dit ook die toereikende aktualisering van intelligensie belemmer en selfs heeltemal blokkeer.

"Die milieu-gestremde kind se huislike milieu kortwiek hom veral ten opsigte van sy taalontwikkeling, sy leervoerwaardes en sy algemene vermoë om te leer, en nie ten opsigte van die aanleer van tipiese skoolse vaardighede nie" (9, p.83). Die gebrekkige taalontwikkeling gee aanleiding tot 'n onderwysagterstand en op grond van hierdie taaltekort word die kind in alle fasette van leer gestrem. Aangesien die milieu-gestremde kind hom in die skoolsituasie vasloop en nie aan die eise van formele onderrig kan voldoen nie, wek dit by hom 'n negatiewe selfbeeld en raak hy óf heeltemal onaktief ten opsigte van sy skoolwerk óf rebellerend.

Vanweë sy milieu-gestremdheid raak hierdie kind in sy skoolloopbaan progressief agter en is skoolverlating die "demonstrasie van die lydensweg" (9, p.83) wat so 'n kind aflê.

2.1.4 Die arbeidsituasie.

Die beroepskeuse van die potensieel te vroeë skoolverlater is nie pedagogies verantwoordbaar nie (vgl. Hoofstuk I, p.18) maar dit is eerder 'n ontvlugting uit die skool-situasie, vanweë sy vasgelopenheid in die leerverhoudinge en gepaardgaande ontoereikende antwoord op die gnostiese eis van die sekondêre opvoedingsituasie. Hierdie ongunstige toedrag van sake word verder aangehelp deur die geweldige tekort aan blande aanbieders hier te lande. "Gevolg is dat daar 'n geweldige bieëry vandag op die arbeidsmark is. Die ewewigsituasie word hierin versteur dat selfs die ongeskoolde jeugdige deur 'n aanloklike salaris, veral in die bedryfslewe, te vroeg van verdere skolingsgeleenthede weggesuig word" (6, p.175). Botha (3, p.95) sien hierdie situasie as 'n uiters ploffbare situasie, want "indien ekonomiese toestande ongunstig sou raak, word die onopgeleide of ongeskoolde jeugdige eerste getref".

In hierdie geval is baie ouers direk daarvoor verantwoordelik dat die kind, en hier veral die "milieu-gestremde" kind, oorgaan tot die skoolverlatingsakt. Sodanige kinders word hierin deur hul ouers aangemoedig om die skool na skoolpligtige ouderdom te verlaat aangesien hul verdienste die finansiële las van die gesin help verlig.

Aangesien die vroeë skoolverlater sedelik nog nie selfstandig is nie en sy beroepskeuse daarom nie 'n verantwoordelik en wel deurdagte besluit is nie, is hier geen sprake van niveauverheffing (vgl. Hoofstuk I, p.14) in sy toetrede tot die arbeidsmark nie. Soos in bogenoemde paragraaf aangetoon, het sy ouers hom nie positief beroepskeuseweerbaar help maak nie. Sy toetrede tot die arbeidsmark bied hom 'n ontvlugtingsruimte losstaande van die skool wat die stigting van besitverhoudinge in plaas van ontmoetingsverhoudinge meebring (vgl. 15, p.74). In plaas daarvan dat die te vroeë skoolverlater kom tot die stigting van leerverhoudinge en sodoende sy verstandelike moontlikhede tot volle ontplooiing laat kom, betree hy 'n beroep sodat hy daardeur die formele skoolsituasie, waarin hy nie aan die gnostiese eise kan voldoen nie, kan ontvlug, en seek hy stabiliteit in die besittings wat hy deur sy nuwe finansiële status kan bekom.

2.1.5 Die eie persoonstruktuur.

Om die aanleiding tot te vroeë skoolverlating in alle gevalle aan faktore buite die vroeë skoolverlater self te gaan soek, sou 'n miskenning van die feit wees dat hy self inisiatief en keusemoontlikheid is. Die implikasie sou dus wees dat hy aan sy gesitueerdheid uitgelewer word.

Die kind se eie persoonstruktuur kan ook 'n faktor by te vroeë skoolverlating wees. Potensieel te vroeë skoolverlaters wat binne hierdie groep val, se swak skolastiese prestasie "stems from a general personality disturbance" (13, p.48). So is sommige kinders, vanweë die aard van hul persoonlikheidsstruktuur, nie by magte om hegte medemenslike verhoudinge te stig nie. Vasgelopenheid in die skoolsituasie is dan die uitkoms van onmag om te voldoen aan die eise van gewone medemenslike verhoudinge wat eie aan die skoolsituasie is.

Uit die ondersoek van Lichter (3, p.93), blyk dit dat 76% van die te vroeë skoolverlaters "wanaanpassings in die persoonlikheidsstruktuur" openbaar, soos byvoorbeeld gebrek aan integrasie van seksualiteit in die persoonstruktuur, historiese neurose en rebellistiese uitbarstings. Uit 'n studie (24) van 105 potensieel te vroeë skoolverlaters, wat oor toereikende intelligensie beskik, is gevind dat 64% van die dogters en 89% van die seuns probleme in die skool ondervind op grond van hul persoonlikheidsstruktuur.

Ook Nel (16, p.92) is van mening dat kinders wat oor die nodige intelligensie beskik, kan druip (en daarom potensieel te vroeë skoolverlaters is) "weens eienaardighede ten opsigte van hul temperament en karakter". Hy noem tekortkominge in die wils- en gemoedslewe, soos oorgevoeligheid, vreesagtigheid, afwesigheid van selfbeheer, min ambisie, min inisiatief en selfvertroue wat aanleiding kan gee tot druiping.

Uit bogenoemde blyk dit dus dat die grond vir te vroeë skoolverlating ook binne die persoonlikheidsstruktuur van die potensieel te vroeë skoolverlater gevind kan word en dat dit nie slegs eksterne faktore, soos die invloed van die gesin, die milieu, ensovoorts is wat aanleiding daartoe gee nie.

2.1.6 Organiese faktore.

Daar is 'n noue samehang gevind tussen geestelike begaafdheid en aanduidings van liggaamlike gesondheid; so ook tussen swak begaafdheid en tipiese siektesimptome (16, p.69).

Swak gesondheid word dikwels as rede vir te vroeë skoolverlating genoem. Dit word egter ook dikwels voorgeskuif om die eintlike rede te verbloem.

Volgens 'n ondersoek wat deur Riesman, Cohen en Pearl (9, p.82) gedoen is, blyk dit dat algemene orgaandefekte en siektes debiliserend werk wanneer dit nie behandel word nie. Aangesien dit energie tap, is die kind nie in staat tot die aandagskonsentrasie en deursettingsvermoë wat sy skoolwerk van hom vereis nie.

In hierdie verband moet daar ook gedink word aan siekte-toestande soos minimale breindisfunksie of selfs breinskade, waar die kind moontlik waarnemingsprobleme ondervind waarvan die ouers en onderwysers nie eers bewus is nie. Ook epilepsie, veral die toestand bekend as petit mal, kan die kind se vordering op skool sodanig benadeel dat hy tot die skoolverlatingsakt oorgaan.

Al bogenoemde faktore wat aanleiding gee tot skoolverlating en potensiële skoolverlating, sal baie deeglik in aanmerking geneem moet word by die daarstelling van 'n hulpverleningsprogram. Hulpverlening moet plaasvind met die duidelike doel voor oë om die potensieel te vroeë skoolverlater, ongeag sy besondere remming, te lei tot sy bereikbare wordingsniveau en om sodoende as sedelik-selfstandige volwassene op volwaardige wyse by die samelewing in te skakel.

2.2 Die implikasies van te vroeë skoolverlating.

Te vroeë skoolverlating en potensieel te vroeë skoolverlating is 'n saak wat ernstige implikasies inhou, nie net vir die volwassewording van die kind en sy uiteindelijke maatskaplike inskakeling nie, maar ook vir die ontwikkeling en welsyn van sy land.

2.2.1 Die gebrekkige aktualisering van moontlikhedè.

Dit is juis op grond van die gebrekkige wyse waarop die kind sy verstandelike moontlikhede aktualiseer dat hy as potensieel te vroeë skoolverlater geproklameer word. Soos reeds genoem (vgl. Hoofstuk I, p.2), is daar 'n onrusbarende persentasie van die skoolbevolking wat oor die nodige verstandelike moontlikhede beskik maar wat nie gehoor gee aan die appèl tot die volle aktualisering van hierdie moontlikhede nie.

Aangesien hierdie 'n probleem is wat steeds in omvang toeneem, kan dit deur die verlies aan optimale arbeidspotensiaal, ontaard in 'n ernstige maatskaplike probleem indien hierdie krisissituasie nie pedagogies-didakties reggestel word nie.

Op grond van die feit dat die te vroeë skoolverlater nie sy moontlikhede tot volle ontplooiing laat kom nie, beskik hy gewoonlik oor geringe skoolkwalifikasies en word hy genoodsaak tot die beoefening van 'n beroep wat min of geen uitdaging aan sy moontlikhede bied. Dit gee aanleiding tot verveling, voortdurende werksverwisseling en uiteindelik werkloosheid, veral in tye van ekonomiese insinkings. Werkloosheid in ander beskaafde lande word juis reeds in toenemende mate 'n knellende vraagstuk wat kan lei tot opstandigheid en selfs revolusie.

Langs hierdie weg word mense wat 'n sleutelrol kon speel in die ontwikkeling van hul land, nou 'n maatskaplike las wat op staatshulp aangewese is.

2.2.2 Gebrekkige normidentifikasie.

Die potensieel te vroeë skoolverlater gee nie op genormeerde wyse gestalte aan die verantwoordelikheid om sy verstandelike moontlikhede optimaal te aktualiseer nie. Hy kom dikwels uit 'n gesin waar die ouers 'n wangenormeerde beeld aan die kinders voorleef deur hulself skuldig te maak aan onsedelikheid, dronkenskap, rusie en wreedheid (vgl. 3, p.123). Van nalewing van die norme deur die kind, kan hier min sprake wees. Die voorbeeld wat hy van sy ouers kry, en sy nalewing daarvan, maak uiteindelik ook van hom 'n wangenormeerde mens. Die

opvoeder wat hom met die lewe van die kind bemoei, hou aan die kind h rangorde van waardes voor aan die hand waarvan hy kan kom tot kennis van die goedkeurenswaardige en die afkeurenswaardige. Sonder die normatiewe is daar geen sprake van opvoeding nie, want die opvoeder wil die kind lei tot volwassenheid, en volwassenheid staan in direkte verband met die normatiewe (vgl. 11, p.62 - 63).

Vanweë sy gesitueerdheid, kan die potensieel te vroeë skoolverlater nie kom tot die konstituering van h eie leefwêreld met volkseie norme en waardes nie. Hy moet noodwendig sy verantwoordelikheid ontduik aangesien steun ten aansien van die gevoelsmatige ontbreek en daarom openbaar hy hom in sy gedraginge nie op normatief gewenste niveau nie. Op grond van sy swak identifikasie met sy opvoeder, kan die potensieel te vroeë skoolverlater hom ook nie met die "lewenswaardvolle as die lewensverplichtende" (16, p.9) identifiseer nie.

Aangesien die potensieel te vroeë skoolverlater op grond van sy ontoereikende antwoord op die eise van behoortlikheid, soos deur die gemeenskap aan hom gestel, hom in die gesin- en skoolsituasie as vasgelopene beleef en daarom nie tot inskakeling in die gemeenskap kan kom nie, wend hy hom tot aansluiting by pedagogiese-onverantwoordbare groepe. Hy kan dus na aansluiting soek by jeugbendes, dwelmmiddel- en drankmisbruikers wat, netsoos hy, nie aan die eise van die volwasse samelewing kan voldoen nie en daarom h wêreld-in-opposisie stig met sy eie waardes en norme. Hy soek dus na h sosiaal-maatskaplike staanplek in die samelewing wat losstaan van die norme van die skool en volwasse leefwêreld (2, p.97).

Die gesitueerdheid van die potensieel te vroeë skoolverlater en die daarmee gepaardgaande direkte opposisie (vgl. Hoofstuk I, p.16) teen die volwasse norme, gee aanleiding daartoe dat hy nie kan kom tot die konstituering van h eie lewe van keuses aan die hand van aanvaarde en geëerbiedigde norme nie.

2.2.3 Gebrekkige niveauverheffing.

In sy op-weg-wees na volwassenheid, is die kind steeds besig om die dinge in die omringende wêreld te leer ken. In sy belewing van die dinge in sy omwêreld is hy besig met

dialogoogvoering met dié dinge wat hy wil leer ken. Leer is dan telkens dialoogwysiging in die sin van dialoogverheffing in sy verhouding tot die werklikheid (vgl. 20, p.48). Deur sy leer is die kind dus besig om volwasse te word. Die kinderlike belewenisse as leer, wissel voortdurend vanaf h paties-affektiewe niveau tot h gnosties-kognitiewe niveau. Die kind is dus beide paties (gevoelsmatig) en gnosties (kennend) by sy leer betrokke (vgl. 20, p.48).

Die kind belewe dus sin en betekenis as sy paties-affektiewe belewinge en sy gnosties-kognitiewe belewinge stabiele belewinge is en sodoende sal hy kan oorgaan tot h meer geordende, gesistematiseerde en geabstraheerde niveau van leer (vgl. 22, p.28). Hiervolgens kan h kind dus op h steeds hoër niveau in dialoog met sy omringende wêreld tree.

Die kind se psigiese lewe openbaar hom in leer en word en in sy wording rig die kind hom op verskillende wyses tot die wêreld. "In die senior klasse van die laerskool sowel as in die hoërskool, word die eise ten opsigte van h distansiëring tot die niveau van die gnostiese steeds groter en is dit juis hier waar die skoolverlater nie kom tot die aktualisering van sy moontlikhede nie" (15, p.59).

Hy wil hom nie waag aan die leerstof nie en hy kom dus nie tot h verantwoordbare deelname aan die leergebeure nie. Sodoende kan hy nie die grense na h hoër niveau op weg na volwassenheid oorskry nie. Sy dialoogvoering met die werklikheid is dus h verskraalde dialoog. "Hy vergroot en orden nie die wêreld nie, daar is dus weinig sprake van dialoogverheffing" (15, p. 11 - 12).

Skoolverlating is dikwels die direkte uitkoms van h belewing van onveiligheid in die gesin- en skoolsituasie. Die gebrek aan h veilige ruimte binne die gesin ontnem die kind die waaghouding om in dialoog te tree met die ander lede van die gesin en daarom ook om in dialoog te tree met sy wêreld. Dialoogverheffing as niveauperheffing vind dus nie plaas by die kind wat nie sy leefruimte as h veilige ruimte beleef nie maar wat onderwerp is aan h versteurde onsheid en sy leefruimte dus as bedreigend beleef. Die kwaliteit van die onsheid bepaal dan ook die kwaliteit van die dialoogverheffing (vgl. 15, p.33) en dus die niveauperheffing.

Die potensieel te vroeë skoolverlater wat hom dus nie op adakwate wyse met die leerstof bemoei of kan bemoei nie, kan homself nie tot 'n hoër niveau distansieer nie en kan ook nie op so 'n wyse met die werklikheid as leerwerklikheid dialoog voer dat hy as behoorlik volwasse-wordende bestempel kan word nie.

2.2.4 Die stigting van 'n wêreld-in-opposisie.

Op grond van sy ontwrigte gevoelslewe, loop die potensieel te vroeë skoolverlater hom in die skoolsituasie vas. Aangesien hy vanweë sy versteurde belewinge, nie kan konsentreer en op abstrakte gnostiese niveau kan dink nie, is hy nie in staat om aan die eise van die leersituasie en die leervereistes te voldoen nie. Hy besef egter dat hy daarby sal baat om akademies so ver as moontlik te vorder, maar op grond van sy labiele affektiewe lewe, kan hy nie aan die eise van die formele skoolsituasie voldoen nie (vgl. 3, p.96). Hy besef dat die optimale aktualisering van sy verstandelike moontlikhede hom kan lei tot 'n goeie betrekking, toereikende besoldiging en hoër sosiale status (vgl. 6, p.91). "Die potensieële skoolverlater raak dus in 'n konfliktsituasie betrokke tussen dit wat behoort te wees (die leernorme of die norme uit die volwasse leefwêreld) en dit wat is (sy vasgelopenheid in die skoolsituasie)" (3, p.96).

As vasgelopene in die skoolsituasie, bevind die potensieel te vroeë skoolverlater hom in 'n grenssituasie tussen dit wat is en dit wat behoort-te-wees (vgl. 3, p.96). Aangesien hy nie in die leersituasie tot volle ontplooiing kan kom nie, ontvlug hy hierdie noodsituasie deur die stigting van 'n wêreld-in-opposisie as ontvlugtingsruimte. Deur die stigting van sodanige wêreld-in-opposisie word daar gesoek na aanvaarding buite skoolprestasieverband (vgl. 9, p.85). Hier kan veral gedink word aan die stigting van 'n sportwêreld as prestasie buite skoolverband. 'n Ander voorbeeld van hierdie neiging is die begeerte van die seun om 'n bromfiets te besit waardeur hy nuwe status onder sy vriende verkry en wat vir hom simbool word van ontvlugting uit die skoolsituasie. Die begaafde skooldogter wat slegs maar 'n goeie vrou vir haar man en ma vir haar kinders wil word ontvlug eintlik ook die skoolsituasie in 'n inspanninglose toekoms-wêreld. Die potensieel te vroeë skoolverlater ontvlug dus die leerverhoudinge

deur die stigting van 'n wêreld wat in opposisie tot die eise en leernorme van die volwasse leefwêreld staan (vgl. 3, p.96). Hy leef in 'n eie, vreemde wêreld met 'n eie waardesisteen wat kenmerkend is van opstand en verwerping van die tradisies van die ouer generasie (vgl. 21, p.10).

Hierdie wêreld wat die potensieel te vroeë skoolverlater vir homself stig, kan verskeie gestaltes aanneem soos byvoorbeeld 'n eietydse jeugwêreld, 'n fantasiewêreld, 'n musiekwêreld, 'n sportwêreld, ens. Dit gaan hier nie net om die besit van materiële dinge (bromfietse, hoëtrou radiostelle, moderne klere, ens.) nie, maar die verhouding tot die liggaam word ook verobjektiveer en wel in die sin dat die liggaam as besitting beskou word (vgl. 15, p.74). Die meer informele omgang tussen die geslagte en die vrylike wyse waarop geboortebeperkingsmiddele bekom kan word, vergemaklik die "gebruik" van die liggaam vir genotsbelewing.

Deur sy onverantwoordelike verlating van die skool en toetrede tot die arbeidsmark, word die te vroeë skoolverlater in staat gestel om deur oppervlakkige materiële vertoon self "iemand" te wees. Sy besittings bied hom die sekerheid en selfvertroue wat hy vanweë sy swak medemenslike verhoudinge moes ontbeer. In hierdie welvaartsverhouding gaan dit om 'n eksistensialistiese genieting van die lewe (vgl. 5, p.15). In die wêreld-in-opposisie gaan dit dus om welvaart, erotisme en seksualiteit aangesien dit 'n ongeremde soeke na genot op die vitiaal-patiese niveau is.

2.2.5 Ongewenste groepsvorming.

Die kind wat hom in die gesin- en skoolsituasie as vasgelopene beleef, wat nie aan die norme van die volwasse leefwêreld en die gemeenskap kan voldoen nie, het geen toegangsweg tot behoorlike deelgenootskap aan en volwaardige inskakeling by die samelewing nie.

Aangesien die potensieel te vroeë skoolverlater nie by die wêreld van die volwassene kan inskakel nie, kom hy in opstand teen die norme van hierdie ontoeganklike wêreld en soek

hy aansluiting by andere wat, net soos hy, ook nie in die skoolsituasie die mas kan opkom nie en hulle as nie-aanvaar beleef in die gesinsituasie, die skool en die wyere samelewing. Hierdie kinders stig hulle eie wêreld met h eie waardesisteen en eie norme en hulle kom in opstand teen die norme, gesag en tradisies van die volwasse leefwêreld.

Die mens, en daarom ook die kind, is in alles sosiaal. Sy bestaan is h bestaan vir en deur ander (vgl. 7, p.64). Die versteuring in die sosiale lewe van die potensieel te vroeë skoolverlater, gee aanleiding tot die vorming van jeugbendes in al hul variante vorme. Gewoonlik is die bende h georganiseerde groep wat die kenmerke van h intimiteitsgroep openbaar (3, p.123). Alhoewel die lede van die bende hulle onderwerp aan die norme van die bende self, is dit gewoonlik norme wat direk teen dié van die samelewing indruis en daarom nie pedagogies verantwoordbaar is nie.

Hierdie jeugbendes maak hulle skuldig aan onbehoorlike handelwyses soos rondlopery, rook, leuentaal, slordigheid, teëpraterij, seksuele wangedrag, afknouerigheid, aggressiwiteit, diefstal, oneerlikheid, humeurigheid, woedebuie, vuiltaal, nukkerigheid, wegloop van die ouerhuis, drankmisbruik (ook die gebruik en misbruik van dwelmmiddels), wraaksugtigheid, brutaliteit en grootpraterij (23, p.87). Die vorming van sodanige jeugmisdadige bendes is die direkte uitvloeisel van h versteurde onsheid in die gesinsituasie, vasgelopenheid in die skoolsituasie en daarom h onvermoë tot inskakeling in die samelewing. Botha (3, p.124) stel dit as volg: "Ongewenste groepsvorming is vir die potensieële jeugmisdadiger daardie handeling wat hom daartoe in staat stel om die bindinge wat hy tuis moes ontbeer, in die a-pedagogiese of in die misdadige groep aan te knoop".

2.2.6 Gebrekkige roepingsbewustheid en nie-verantwoordbare beroepskeuse.

h Hoë intelligensiesyfer verseker nie outomaties beroepssukses nie. Dit is bloot h moontlikheid wat deur die

stigting van toereikende opvoedingsverhoudinge tot volle ont-
plooiing kan kom (3, p.92 - 93). Die kind as nie-volwassene
is nie in staat om selfstandig tot h verantwoorde beroepskeuse
te geraak nie. Slegs die ouer en onderwyser se sensitiewe
begryping van die steunbehoewendheid van die kind in dié
verband, kan hom steun tot h verantwoordbare beroepskeuse
(vgl. 25, p.27). Alleen deur die steun van die ouer en onder-
wyser kan die nie-volwasse jeugdige kom tot selfstandige taak-
aanvaarding in sy toekomstige beroepslewe.

Die jeugdige, as potensieel te vroeë skoolverlater, wat
onderhewig is aan versteurde onsheid in die gesinsituasie (vgl.
2.1) kan nie aanspraak maak op die simpatieke steun en leiding
van die ouer nie en is daarom nie in staat tot h verantwoordelike
en verantwoordbare beroepskeuse nie.

By die keuse van h beroep gaan dit om die aanvaarding en
opneem van verantwoordelikheid. Dit is immers h besondere
syndordelike onderskeiding van die mens dat hy die enigste wese
is wat tot arbeid geroep is en dat hierdie arbeid, as taak-
verrigting, uitdrukking moet gee aan die vernaamste kenmerk van
volwassenheid, naamlik verantwoordelikheid (vgl. 25, p.26).
Aangesien die potensieel te vroeë skoolverlater, vanweë sy
gebrekkige normidentifikasie (vgl. 2.2.2), sedelik nie-self-
standig is nie, is hy nie by magte om te kom tot aanvaarding
van hierdie verantwoordelikheid nie.

Aangesien die te vroeë skoolverlater nie sy moontlikhede
optimaal aktualiseer nie, kan daar van h verantwoordelike
beroepskeuse geen sprake wees nie. "Hy gee dus nie gehoor
aan die opdrag en uitnodiging om op volwaardige wyse iemand te
word nie" (14, p.8). Die beroepskeuse van die meerderheid
van vroeë skoolverlaters kom bloot neer op h ontvlugting van
die skoolsituasie aangesien hulle hulself, vanweë hul ontwrigte
gevoelsmatige lewe, vasloop teen die gnostiese eise van die
hoërskool. Uit baie ondersoekverslae blyk dit dat te vroeë
skoolverlating eintlik ontvlugting is en dat die neiging om te
gaan werk bloot h rasionalisasie is van dieper liggende aan-
leidende faktore. Dit impliseer h wegbreek van die

leerverhoudinge en die stigting van verhoudinge losstaande van die skoolwêreld.

Deur sy beroepskeuse en beroepsbeoefening soek die te vroeë skoolverlater na 'n ontvlugtingsruimte losstaande van die eise van die skool waaraan hy nie kan voldoen nie. Deur oormatige geldbesit en geldgebruik, ontstaan daar by die te vroeë skoolverlater sogenaamde besitsrelasies. Deur sy geld kan hy homself in besit stel van die dinge wat aan hom status en aansien onder sy vriende verleen. Hy is sterk ingestel op genotsbelewinge en die besit van materiële dinge (vgl. 3, p.97); dit is 'n lewe van besit en genot. Die oppervlakkige materiële vertoon is dus vir hom 'n middel tot selfgeding.

Uit die waargenome persoonsbeelde van potensieel te vroeë skoolverlaters blyk dit nie alleen dat hulle beroepskeuse geheel en al ontdoen is van 'n besef van die sinvolheid van die arbeid nie, maar dat hulle toekomstperspektief óf geheel verduister is óf nie verband hou met hul moontlikhede nie.

2.2.7 Die te vroeë skoolverlater as ontoereikende toekomstige opvoeder.

Vanweë te vroeë skoolverlating word die skoolverlater genoodsaak tot die beoefening van "ongeskoolde" beroepe. "Met so 'n beroepsagterstand moet hy weer 'n nuwe gesin stig wat noodwendig is 'n laer sosiaal-kulturele leefklimaat sal moet leef" (7, p.74). Op grond van hierdie verskraalde milieu waar kinders skolasties nie so sterk aangespreek word nie en ook vanweë finansiële oorweginge, is die kinders van die vroeë skoolverlater dikwels gepredisponer tot vroeë skoolverlating.

Aangesien die vroeë skoolverlater sy eie verstandelike moontlikhede nie ten volle geaktualiseer het nie en daar in hierdie sin dus weinig sprake van normidentifikasie is, is hy ook nie in staat tot voorlewing van die norm wanneer hyself opvoeder is nie. Sy sedelike onselfstandigheid word ook gewreek in sy verhouding tot die ander as sy opvoedeling. As opvoeder van die toekoms sal hy waarskynlik in sy opvoedingsbemoeyenis faal omdat hy nie aan die eise van behoorlikheid gestalte kan gee nie en daarom nie tot 'n volwaardige opvoedingsverhouding met die ander in staat is nie (vgl. 14, p.6).

Omdat die skoolverlater nie die verantwoordelikheid ten opsigte van die aktualisering van sy moontlikhede kon nakom nie en hy op onverantwoordelike wyse die skool te vroeg verlaat het, is hy ook nie in staat om verantwoordelikheid vir die opvoeding van sy eie kinders te aanvaar nie. Hierdie ouers probeer die verantwoordelikheid ten opsigte van die opvoeding van hul kinders afskuif op instansies soos byvoorbeeld die skool, die kerk of ander opvoedingsinrigtings soos kosskole. Daarom word daar dan ook by kinders van sodanige ouers n konsekwente afwysing van verantwoordelikheid gevind.

2.3 Samevattende probleemstelling.

Soos uit die voorafgaande uiteensetting gesien kan word, is te vroeë skoolverlating n saak wat ingrypende implikasies vir die samelewing waarbinne dit voorkom, inhou. Indien die omvang (vgl. 1.1) van hierdie probleem, waaruit blyk dat meer as die helfte van die leerlinge wat oor die verstandelike potensiaal beskik nie binne die minimum aantal jare die skool-eindsertifikaat voltooi nie, opnuut in oënskou geneem word, kan die erns van hierdie saak moeilik oorskat word. Die vraag is of n land soos Suid-Afrika dit kan bekostig om so n groot persentasie van sy breinkragpotensiaal verlore te laat gaan. Hoewel hierdie vraag sekerlik negatief beantwoord moet word, blyk dit tog dat daar nog nie veel gedoen word om hierdie probleem die hoof te bied nie.

Louw (vgl. 14, p.30) huldig die standpunt dat voorkoming in die pedagogiese en pedagogies-didaktiese situasie meer sinvol is as n moeisame pedoterapeutiese bemoeienis met die kind nadat skoolverlating n voldonge feit geword het. Dit mag wel waar wees, maar te vroeë skoolverlating en potensieel te vroeë skoolverlating het egter in n groot aantal gevalle reeds n voldonge feit geword. Impliseer dit nou dat hierdie kinders in hul nood-situasie gelaat moet word net omdat dit nie voorkom kon word nie? So n daad is nie pedagogies verantwoordbaar nie en die antwoord hierop is n baie besliste nee. Maar kan daar vir hierdie kinders wel iets gedoen word? Kan hulle vroegtydig as potensieële skoolverlaters erken word en skoolverlating sodoende voorkom word?

Is daar by die skole genoegsaam pedagogies geskoolde onderwysers wat oor die kennis beskik om hierdie kinders wel te identifiseer? Sou die faktore wat aanleiding gee tot die neiging om die skool te vroeg te wil verlaat, diagnostiese bepaal kan word, en indien wel, is daar by die skole persone wat sodanige diagnostisering kan doen? Kan hierdie kinders gesteun word tot die oplossing van hul probleem en kan sodanige steungewing geskied aan die hand van bestaande vorme van pedoterapie? Leen alle vorme van pedoterapie hul eweveel tot die hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater of is daar vorme wat meer geskik is daarvoor as andere? Is dit nodig dat die ouers van die potensieel te vroeë skoolverlater by die hulpverlening betrek word en indien wel, op watter manier? Die vraag is dus of hierdie kinders, wat reeds skoolverlatingsneigings openbaar, gesteun kan word tot die opneem van die verantwoordelikheid om hul verstandelike moontlikhede optimaal te aktualiseer en hul skoolloopbaan te voltooi.

3. Doel van die ondersoek.

Die doel van hierdie ondersoek is dan ook om te bepaal in hoeverre die potensieel te vroeë skoolverlater, nadat hy as sodanig geïdentifiseer is, deur middel van pedoterapie gehelp kan word om in ooreenstemming met sy verstandelike moontlikhede te presteer en om sy bestaan as sinvol te beleef. Deur die hulpverlening moet daar gepoog word om die kind te steun tot die deurbreking van sy noodsituasie sodat hy kan kom tot die optimale aktualisering van sy verstandelike moontlikhede en die aanwending daarvan tot voordeel van homself, sy land en volk.

4. Verdere opset van die navorsingstudie:

In die verdere ondersoek sal daar gelet word op die verskillende vorme van terapie en die moontlikheids voorwaardes vir en die verloop van die terapeutiese gebeure. Enkele pedoterapeutiese kriteria sal ook uitgelig word aan die hand waarvan die pedoterapeutiese gebeure geëvalueer kan word. Met die oog op verdere navorsing op die gebied van hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater, sal daar in Hoofstuk III aandag gegee word aan die wyse waarop die pedoterapiegroep geselekteer is, enkele riglyne ten aansien van die verloop en inhoud van die pedoterapie sal aangetoon word en ouerbegeleiding sal

bespreek word. In Hoofstuk IV' sal enkele persoonsbeelde van potensieel te vroeë skoolverlaters bespreek word om die uitkoms van die pedoterapie beter te belig. Ten slotte sal n volledige bespreking van die bevindinge van hierdie ondersoek gegee word en enkele aanbevelings sal in dié verband aan die hand gedoen word.

5. Verwysings.

1. Bondesio, M.J. : Die kenrelasie tussen die potensiele skoolverlater en die onderwyser as ortopedagogiese opgawe vir die hoërskool, Ongepubliseerde M.Ed - verhandeling, U.P. 1970.
2. Botha, T.R. : Die dualiteit in die leerverhoudinge van die potensiele skoolverlater, R.G.N., Publikasiereeks Nr. 28, 1973.
3. Botha, T.R. : Die sosiale lewe van die kind in opvoeding, Pretoria Drukkers, n.d.
4. Brouwer, W.H. ea. : Schoolkinderen uit sociaal swakke gezinnen, Groningen, Wolters, 1954.
5. Du Plessis, P.J.J. : "Individu en gemeenskap" in: Psychologia, Pedagogica, Sursum ! , U.U.B., Stellenbosch, 1970.
6. Du Plessis, P.J.J. : Die problematiek van die te vroeg skoolverlatende blanke jeug in die Republiek van Suid-Afrika, Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing, Publikasiereeks Nr. 19, Pretoria, 1964.
7. Du Plessis, P.J.J. : Sosiopedagogiek; opvoedingswerklikheid en maatskaplike werklikheid, McGraw-Hill, Johannesburg, 1974.
8. Ferreira, G.V. : 'n Pedokliniese ondersoek na die vasgelopenheid van die skoolverlater in sy leerwêreld as beleweniswêreld, Ongepubliseerde M.Ed - verhandeling, U.P. 1968.
9. Garbers, J.G. : Die milieu-gestremde kind, 'n gedugte onderwyskundige uitdaging, soos in Die Unie, Augustus, 1968.
10. Hoofstad, 2 Junie 1971.
11. Landman, W.A. en Gous, S.J. : Inleiding tot die Fundamentele Pedagogiek, Afrikaanse Persboekhandel, Johannesburg, 1969.
12. Landman, W.A., Roos, S.G. en Liebenberg, C.R. : Opvoedkunde en opvoedingsleer vir beginners, Universiteitsuitgewers en - boekhandelaars (Edms) Bpk., Stellenbosch Grahamstad, 1971.
13. Lichter, S.O. : The drop-outs. The free Press of Glencoe, New York, 1963.
14. Louw, W.J. : 'n Verkenning van die leefwereld van die skoolverlater, Ongepubliseerde M.Ed - verhandeling, U.P., 1967.

15. Louw, W.J., Smit, W.J., Ferreira, G.V. en Botha, T.R. : Die problematiek van skoolverlating - In reeks "Opvoedkundige studies" nr. 64, Fakulteit Opvoedkunde (Werkgemeenskap), Universiteit van Pretoria, s.d.
 16. Nel, B.F. : Druiping by skoolleerlinge.
 17. Putter, H.J. : Die ontoereikende verwerking van die opvoedingsgebeure as aanleiding tot te vroeë skoolverlating, Ongepubliseerde M.Ed - verhandeling, U.P., 1973.
 18. Smit, W.J. : Die gesin as faktor by die etiologie van skoolverlating, Ongepubliseerde M.Ed. - verhandeling, U.P. 1968.
 19. Smith, F.B. : Die ondergemiddelde leerling : aanleg, persoonlikheid, aanpassing, belangstelling en skolastiese prestasie, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, 1973.
 20. Sonnekus, M.C.H. : Die leerwêreld van die kind as beleweniswêreld, U.U.B. (Edms) Bpk., Stellenbosch, 1968.
 21. Sonnekus, M.C.H. : Pedagogiese verwaarlosing as verskynsel in die opvoeding van die puberteitsdogter, soos in Suid-Afrikaanse Tydskrif vir die Pedagogiek, Vol. 2 No. 2, Desember 1968.
 22. Sonnekus, M.C.H. ea : Psigopedagogiek. 'n Inleidende oriëntering, U.U.B. (Edms) Bpk., Stellenbosch/Grahamstad, 1973.
 23. Van Niekerk, P.A. : Die beleweniswêreld van die stokkiesdraaier - In reeks "Opvoedkundige Studies" nr. 64, Fakulteit Opvoedkunde (Werkgemeenskap), Universiteit van Pretoria, s.d.
 24. Varner, S.E. : School drop-outs, Research summary, 1967 - , Research division - National Education Association.
 25. Venter, A.J. : Die gesinsituasie as beroepsoriëntering-situasie, Opvoedkundige Studies nr. 39, U.P., 1963.
-

HOOFSTUK II

PEDOTERAPIE TEN AANSIEN VAN POTENSIEEL TE VROEË SKOOLVERLATERS

1. INLEIDING

1.1 Die noodsaaklikheid van pedoterapie aan die potensieel te vroeë skoolverlater:

Soos in die eerste hoofstuk daarop gewys, is die potensieel te vroeë skoolverlater 'n jeugdige wat nie op verantwoordelike wyse antwoord op die appèl wat in die pedagogies - didaktiese situasie tot hom gerig word om sy verstandelike moontlikhede ten volle te aktualiseer nie. Hy wil die skool verlaat voordat hy bereik het wat hy met sy gegewe moontlikhede wel kan bereik. "n Potensieel te vroeë skoolverlater is dus iemand wat die pedagogies - didaktiese situasie op 'n onverantwoordbare en onverantwoordelike wyse wil verlaat (24, p.15).

Daar is ook reeds daarop gewys dat daar verskeie faktore (vgl. Hoofstuk I, p.5 - 12) bestaan wat aanleiding gee tot potensieel te vroeë skoolverlating. Die kind as ope - moontlikheid is nie tot te vroeë skoolverlating gepredisponer nie, maar aangesien hy in die opvoedingsituasie nie na wense gesteun word nie, kan hy hom nie op adekwate wyse op die leergebeure rig nie en is hy dus nie in staat tot die optimale aktualisering van sy verstandelike moontlikhede nie.

Die potensieel te vroeë skoolverlater beleef die opvoedingsituasie as 'n bedreigende situasie wat labiliserend op hom inwerk. Aangesien die opvoedingsituasie vir hom 'n noodsituasie is, is sy belewing op die paties - affektiewe (gevoelsmatige) niveau, labiel. Vanweë patiese oorspoeldheid, kan hom nie distansieer tot die gnosties - kognitiewe (kennende) niveau nie en daarom kan hy nie sy leer moontlikhede optimaal aktualiseer nie. "Hy kom dus

nie tot 'n volwaardige vergestaltung en aktualisering van sy moontlikhede nie vanweë 'n nie-verantwoordbare deelname aan die leergebeure" (16, p.44).

Die potensieel te vroeë skoolverlater is dus 'n jeugdige wat in nood verkeer. Die labiliserende invloed van sy gesitueerdheid werk remmend in op sy volwassewording. Hy sal dus gesteun moet word sodat die bereikte niveau van wording weer in ooreenstemming gebring kan word met die bereikbare niveau. Daar sal dus 'n kwalitatiewe verbetering in die wordingsgebeure teweeggebring moet word. Dit kan gedoen word deur 'n verantwoordbare pedoterapie wat sy vertrek neem in die opvoedingsituasie en sodoende die potensieel te vroeë skoolverlater bring tot herbetekening en nuwe singewing aan sy gesitueerdheid.

Aangesien die potensieel te vroeë skoolverlater 'n kind in nood is wat teruggewerp en vasgevang word op die patiese belewingsniveau en daarom nie tot adekwate gnosties-kognitiewe stellingname kan kom nie, is die meeste ondersoekers op die gebied van te vroeë skoolverlating dit eens dat hy op een of ander vorm van hulpverlening aangewese is.

Ferreira (vgl. 7, p.219) sien die pedagogiese opgaaf in verband met die te vroeë skoolverlater as ingebed in twee situasies. Die ouers as primêre opvoeders, het die verantwoordelikheid om die skoolverlater as kind-in-nood op te voed tot 'n verantwoordbare stellingname in die leersituasie as lewensituasie. Tweedens het die opvoeder - onderwyser die opgawe om die skoolverlater in sy nood raak te sien en hom pedagogies - didakties so te oriënteer dat daar vir hom toekoms geantisipeer word en dat hy as volwassewordende hom sal rig op die volwasse leefwêreld en blyke sal gee van 'n verantwoorde en genormeerde deelname aan die lewenswerklikheid.

Ook Botha (vgl. 2, p.121) wys op die noodsaaklikheid van hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater. Van ouers en onderwysers word daar verwag dat hulle in staat sal wees om die potensieel te vroeë skoolverlater te identifiseer

as 'n kind wat nie reg laat geskied aan sy leermoontlikhede nie. Deur simpatieke gesagsleiding kan die affektief - patiese basis by die potensiele skoolverlater gevorm word vir sy beleving van die sinvolheid van die norme uit die volwasse leefwêreld. Botha bepleit dan ook dat ortopedagogiese hulpverlening gedoen moet word deur persone wat deeglik geskool is in die orto- en sosio-pedagogiek en dat elke skool ten minste oor 'n ortopedagoog moet beskik wat ten nouste moet saamwerk met die voog- en voorligtings-onderwyser.

In sy aanbevelings wys Bondesio (vgl. 1, p.143) daarop dat die potensiele skoolverlater nood het aan pedagogiese begryping en bemoeiing om tot die sin van sy daarwees in die skool te kan kom. Gekoördineerde optrede deur ouers en onderwysers kan die potensieel te vroeë skoolverlater heroriënteer om te kom tot verantwoordbare aktualisering van sy oerintensialiteite. Hy wys ook op die pedoterapeutiese betekenis van sportaktiwiteite, uitstappies en toere ten aansien van die potensiele skoolverlater. Hy noem ook die moontlikheid van gesinsterapie (ouerbegeleiding) waardeur die ouers van hierdie kinders begelei word tot die aanvaarding van opvoederskap as opvoederlikheid.

Om die verlies aan blanke mannekrag teen te werk, moet die probleem van potensieel te vroeë skoolverlating doeltreffend bekamp word. Putter (24, p.121) wys in sy ondersoek daarop dat onderwysers deur intensiewe pedagogiese skoling in staat gestel moet word om aan die hand van pedagogiese kriteria te bepaal of 'n kind op ortopedagogiese hulpverlening aangewys is. In die geval van die potensieel te vroeë skoolverlater moet die hulpverlening op die ontoereikend verwerklikte opvoedingsgebeure gerig wees. Deur pedoterapie en ortodidaktiese hulp kan die wording van die kind weer op die gewenste niveau gebring word.

"Die verlies aan potensiele breinkrag kan alleen teengewerk word as pedagogies hooggeskoolde hulpverleners kinders-in-nood op wetenskaplike wyse betyds kan erken deur pedokliniese (Sielkundige Diens en Kinderleidinginstitute) kwalitatiewe persoonsbeelde-in-nood uit te lig" (3, p.76).

1.2 Die huidige stand van pedoterapie aan potensieel te vroeë skoolverlaters in hoërskole.

Volgens Putter (24, p.121) is die effektiewe bekamping van die probleem van potensieel te vroeë skoolverlating alleen moontlik deur pedagogiese hulpverlening. Dit is dus noodsaaklik dat onderwysers pedagogies goed geskool sal wees sodat die potensieel te vroeë skoolverlater vroegtydig as sodanig geïdentifiseer kan word. Die eerste taak van die skool in die bekamping van hierdie probleem is dus vroegtydige identifisering.

Uit hierdie ondersoek wat gerig is op die moontlikheid van hulpverlening aan potensieel te vroeë skoolverlaters, blyk dit dat die identifisering van die onderpresteerder geen ernstige probleme bied nie. In elke skool wat by hierdie ondersoek betrokke was, bestaan daar genoegsame bewyse dat die hoof presies weet wie die onderpresteerders is. Daar bestaan egter nog tekortkominge ten aansien van die diagnostisering van die potensieel te vroeë skoolverlater se probleme en die gepaardgaande hulpverlening.

By elke skool bestaan daar ook een of ander stelsel aan die hand waarvan die mate van onderprestasie van elke leerling bepaal kan word. Alhoewel hierdie stelsels uiteenlopende van aard is, kom almal basies daarop neer dat die leerling se I.K.-posisie in sy standaard met sy skolastiese prestasie - posisie vergelyk word. So 'n stelsel kan egter nie standhou nie, aangesien die I.K. syfer verabsoluteer word en die leerling daaraan "uitgelewer" word. Die kind word dus nie as mens beag nie maar hy word gedegradeer tot 'n blote syfer.

Verskillende skoolhoofde huldig verskillende menings ten opsigte van die faktore wat aanleiding gee tot potensieel te vroeë skoolverlating. Een hoof is byvoorbeeld van mening dat dit hoofsaaklik 'n gesagsprobleem is wat te wyte is aan die feit dat beide ouers dikwels moet werk en daar dus nie toereikende toesig oor die kind is nie. 'n Volgende is van mening dat die meer intelligente kind nie in die laerskool werklik leer om te studeer nie aangesien die appèl wat die laerskool tot sy lecrmoontlikhede rig, nie werklik inspanning van hom verg nie

en kan hy kom dus nie in die hoërskool na behore op die leerstof rig nie. Die gebrek aan belangstelling in die leerstof is vir h ander hoof die grondrede vir onderprestasie. Volgens hom stel die hedendaagse hoërskoolleerling slegs daarin belang om aan die einde van elke jaar te slaag en nie om sy verstandelike moontlikhede optimaal te verwerklik nie.

Dit blyk dus dat daar nog h groot mate van ontoereikende insig in die probleme van die potensieel te vroeë skoolverlater bestaan. So sal die kind wie se ouers albei werk, nie noodwendig gebrekkig presteer nie. Netso is daar ook nie by alle potensieel te vroeë skoolverlaters h gebrek aan belangstelling in hul skoolwerk nie.

Die hulpverlening wat volg op die identifisering van h potensieel te vroeë skoolverlater neem ook h verskeidenheid van vorme aan. Hierdie "hulpverlening" wissel vanaf h brief aan die betrokke leerling se ouers waarin hulle versoek word om toe te sien dat hul kind voldoende aandag aan sy skoolwerk bestee tot oorhandiging van die leerling aan die skoolhoof waar dit dan weer wissel van "mooipraat" tot h "pak slae". Van h werklike diepgaande ondersoek met behulp van diagnostiseringsmedia, na die onderliggende probleem van die potensieel te vroeë skoolverlater en die gepaardgaande hulp (pedoterapie) met die verwerking van die probleem, is daar nie veel sprake nie.

By drie skole was daar wel h voorligtingsonderwyser wat oor die nodige pedagogiese geskooldheid beskik waardeur hy in staat gestel word om die potensieel te vroeë skoolverlater se probleem te diagnostiseer en om aan hom hulp te verleen. Dit blyk egter dat daar so h groot aantal onderpresteerders by elke skool is wat op pedoterapie aangewys is (minstens die 20 onderpresteerders waarvoor die navorser gevra het en wat deur die skoolhoof aangewys is—vgl. Hoofstuk III, p.59), dat dit nie vir die ortopedagoog moontlik is om intensief op elke potensieel te vroeë skoolverlater se probleem in te gaan nie. As verder in aanmerking geneem word dat al drie hierdie onderwysers h akademiese vak doseer, hulp verleen met vakkeuses, beroepsleiding gee aan al die matrikulante en buitemuurse aktiwiteite behartig,

is dit duidelik dat ook hier weinig sprake van intensiewe diagnostisering en hulpverlening kan wees.

Die Sielkundige Dienste van die Transvaalse Onderwysdepartement kan h besondere bydrae tot die identifisering en hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater lewer. Daar bestaan tans egter nog te min klinieke om vroegtydige identifisering in alle gevalle moontlik te maak. Eers nadat die simptome in intensiteit toegeneem het sodat die probleem besonder opvallend is, kom die leerling in aanmerking vir hulpverlening. Dit is dus moontlik dat h groot aantal verstandelik begaafde leerlinge die skool kon verlaat het sonder dat hulle onder die aandag van die Sielkundige Diens gekom het. Ook hier bestaan dus nog leemtes ten aansien van die hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater.

Dit blyk dus dat daar nog nie voldoende fasiliteite bestaan vir die effektiewe bekamping van en hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater nie en dat die omvang van hierdie probleem dus nog kan toeneem.

2. Die vorme van pedoterapie.

Wanneer daar van pedoterapie gepraat word gaan dit nie om h fenomeen wat sy oorsprong buite die opvoedingsituasie het nie. Dumont (4, p.54) stel dit soos volg: "Therapie is niet iets wat ergens buiten de opvoeding... los van die leefsituatie ... gerealiseerd wordt. In de therapie gebeurt niets dat niet in de opvoeding zijn analogon vindt ... Elke situatie moet voor emotioneel gestoorde kinderen vanuit eenzelfde grondgedachte gepland, gestructureerd worden". In die pedoterapie gaan dit steeds om die volwassene-kind verhouding en dit vind binne die opvoedingsituasie plaas. Daarom is pedoterapie opvoeding, maar dit is h méér-gerigte opvoeding met die doel om "die kind se persoonsbeeld weer reg te stel, te hervorm, te omskep, herop-te-voed, ten einde hom weer vatbaar te maak vir opvoeding langs die gewone weë" (21, p.57). Pedoterapie is dus heropvoeding. Deur middel van die pedoterapie moet die ontspoorde kind begelei word tot die aanvaarding van sy verantwoordelikhede.

Deur hom bewus te maak van sy verantwoordelikhede, word hy daartoe gebring dat hy sy bestaan as sinvol beleef. Ontspoorde kinders beleef egter "anders". Daarom moet die terapie gerig wees op die belewing van die kind. "Dit beteken dat dit in die pedoterapie primêr gaan om steun aan die kind tot herbelewing as herbetekening" (23, p.40).

Wanneer daar dus van pedoterapie gepraat word, word daarmee bedoel die heropvoeding van die ontspoorde kind (in hierdie geval die potensieel te vroeë skoolverlater) wat deur die opneem van sy verantwoordelikhede gebring word tot herbelewing as herbetekening van sy gesitueerdheid. Pedoterapie aan die potensieel te vroeë skoolverlater moet ook geskied deur die opvoedingsgebeure toereikend te verwerklik en so sy belewinge te stabiliseer (vgl. 24, p.142). So word hy dan gesteun om die noodsituasie te deurbreek sodat die wêreld wat wêreld-met-nood was, gewysig word tot tuiste (vgl. 9, p.47).

Dit potensieel te vroeë skoolverlater, as kind-in-nood, is vir sy gnosties-kognitiewe hertoetrede tot sy leerswêreld op pedoterapie aangewese. Daar bestaan minstens drie effektiewe vorme van pedoterapie, naamlik spel-, beeld- en gesprekstherapie aan die hand waarvan die inhoud van die terapie tot die kind gebring kan word, wanneer hulp egter aan die potensieel te vroeë skoolverlater verleen word, is dit noodsaaklik dat die vorm daarvan in ooreenstemming sal wees met sy wordingsniveau sodat dit 'n appèl sal rig tot sy wil tot deelname aan die pedoterapeutiese gebeure.

2.1 Speltherapie.

Die jong kind is spelend in die wêreld, dit wil sê, spel is vir hom 'n wyse van in die wêreld wees. "Om spelend in die wêreld te wees, behoort inderdaad tot die mens se kontak met die wêreld" (29, p.69). Aangesien die jong kind nog nie daartoe in staat is om sy belewinge in woorde weer te gee nie, kan sy spel met die taal van die volwassene vergelyk word. Spel is dus "de spiegel van het innerlijk leven van het kind: in het spel onthult het onbewust wat in hem omgaat, wat zijn wesen zijn en zijn verlangens, welke angsten en conflicten het heeft, welke voorvallen hem het meest bezighouden en welke mensen het bewondert" (22, p.113). Volgens Van Wyk (31, p.1) is dit vir hom die

natuurlikste vorm van dialoogvoering met sy wêreld, "dit is 'n wyse van omgaan met die wêreld wat as spel bestempel kan word".

Die jong kind wat in affektiewe nood verkeer, is nog nie in staat om sy probleem te verwoord nie, maar deur middel van sy spel kan hy sy labiele belewinge uitbeeld. "In het spel treden de dingen en de mensen uit hun alledaagse bestaan en worden tot beeld. Gespeeld wordt slechts met beelden" (32, p.176). Aangesien die kind met beelde speel en hy in 'n anderse verhouding daarteenoor staan as in sy werklike leefwêreld, is gedraginge en uitinge moontlik wat nooit in die werklikheid toegelaat sal word nie. So kan die kind in sy spel simbolies uiting gee aan sy aggressie en dit "betekent voor hem ontspanning" (22, p.118). Dit beteken egter nie dat die kind in die spelsituasie onbeperkte vryhede geniet nie aangesien sy verhouding tot die werklike wêreld nooit geheel opgehef kan word nie. Vermeer (32, p.181) stel dit as volg: "Achter de speelwereld blijft de werkelijkheid. Ze staat er als achtergrond. De speelwereld kan niet buiten haar. Ze heeft haar nodig om in haar intieme samezijn ontworpen te kunnen worden. Die speelwereld is een ontwerp, dat zijn grens vindt in de werkelijke wereld".

Die versteurde kind projekteer sy versteurde kommunikasie met die werklikheid in sy spelsituasie. Op hierdie situasie, soos wat dit deur die kind uitgebeeld word, kan die pedoterapeut "inspeel" en die kind bring tot herbetekening van en nuwe singewing aan sy situasie. Na analogie van die oplossing waartoe die kind, op hierdie wyse, in sy spelsituasie kom, belewe hy ook sy werklike situasie as veranderd.

2.2 Beeldterapie:

Langeveld (vgl. 15, p.87 - 107) wys daarop dat wanneer 'n kind op terapie aangewese is, daar iets te kort skiet ten aansien van sy kommunikasie met sy leefwêreld. Om hierdie rede moet die kind in die pedoterapeutiese situasie gehelp word om hierdie kommunikasie weer te herstel.

Vanweë versteurde kommunikasie tussen ouer en kind, bevind die kind homself dikwels in lewensituasie wat vir hom

vreemd is. Aangesien sy ouers nie deur middel van die kommunikasie die nuwe situasie vir hom oopdek en dit sodoende vir hom toeganklik maak nie, blyk dit vir hom vreemd en gee dit aanleiding tot 'n belewing van onsekerheid en onveiligheid. Elke nuwe situasie hou dan vir hom 'n bedreiging in aangesien hy vanweë sy verskraalde ervaringsveld, nie by magte is om homself te handhaaf nie. Hy kan nie die betekenis van die situasie verwerk nie en hy beleef dus angs in hierdie situasie. Pretorius (23, p.90) stel dit soos volg: "Hy lewe slegs by die grasie van die angswekkende. Sy bestaan verskraal ('n verskraalde dialoog). Hy leef in 'n konstante bedreigdheid en waag hom nie aan die nuwe nie, want dit eis inset en posisiebepaling. Hy aanvaar alleen die deur-en-deur vertroude". Dit blyk dus dat die kind wat in affektiewe nood verkeer, se belewing van onveiligheid en onsekerheid ontstaan vanweë sy verskraalde dialoog met sy leefwêreld. Om hierdie rede verkies Lubbers (vgl. 23, p.10 - 11) 'n ander kommunikasiemiddel as die taal, naamlik die beeld. Kommunikasie deur die beeld is 'n middel om die kind te bereik wat geestelik verdwaal het, wat losgeraak het van die bekende moontlikhede tot kommunikasie wat die daaglikse lewe bied. Nijkamp (22, p.118) sê skilder- en tekenwerk "Heeft een ontspannende werking". Die angs wat daar by die gestoorde kind aanwesig is, word dus verbreek. In sy beelde gee die kind iets van homself weer, naamlik "zijn visie, de weergave van zijn wereldbeeld ... een weerspiegeling van het wezen van het kind zelf" (22, p.213). Dit blyk dus dat die beeldterapie nie slegs die kind van sy angs bevry nie, maar dat dit ook die geleentheid bied tot verdere diagnostisering aangesien die kind homself daarin weergee.

Voordat pedoterapeutiese hulp aan die kind verleen kan word, moet die pedoterapeut tot 'n ontmoeting met die kind kom. "Deur middel van 'n kind se spontane tekening (beeldende ekspressie) word 'n medium geskep, waardeur 'n pedoterapeut en 'n kind in dialoog met mekaar kan tree en so mekaar ontmoet" (33, p.16). Dit geskied eers sodra die kind begin beleef dat die pedoterapeut insig in, en begrip van sy tekenwerk het, want dan eers bestaan die moontlikheid van gevoelsmatige binding tussen kind en pedoterapeut (vgl. 17, p.15). Aan die hand van sy tekeninge openbaar die ontspoorde kind aan die pedoterapeut, hoe hy homself en die wêreld om hom beleef. Dit stel hom ook in staat om sy versteurde

belewinge simbolies weer te gee en hy word sodoende bevry van sy angs. In die pedoterapeutiese situasie word die kind ook in staat gestel om vele van sy probleme te bowe te kom. Deur aan 'n ander dit toe te ken wat hy nie in homself kan aanvaar nie, projekteer hy sy eie belewinge van onveiligheid en angs op 'n onpersoonlike derde figuur. Projeksie is 'n "spiegelervaring met mijn afgeweerde zelf ... We stellen in de projectie de ander gelijk aan onszelf, omdat we onszelf als een ander zouden willen stellen" (18, p.42). Projeksie kan dus as "afweer" beskou word. Aan die hand van beeldende ekspressie, word die kind in die veilige geborgenheid by die pedoterapeut, op indirekte wyse met die spieëlbeeld van sy afgeweerde self gekonfronteer. Ook sy angs en onsekerheid word in sy beeld op 'n konkrete wyse uitgedruk en sodoende word dit meer aanvaarbaar aangesien die kind homself daarteen kan verdedig. Die veilige geborgenheid wat die pedoterapeut bied en sy simpatieke meelewing, gee aan die kind die geleentheid om sy angsbeeld rustig te eksplorieer want "die kind voel veilig by 'n ander wat sy angs nie deel nie" (23, p.91). In die pedoterapeutiese situasie gee die kind dan saam met die pedoterapeut nuwe betekenis (symmorfiese beteken om saam betekenis te gee) aan die beangstigende. Deur symmorfiese (vgl. 23, p.90) kom die kind na die voorbeeld van die pedoterapeut, tot versoening met die beangstigende.

Wanneer die kind in staat is om self met die beangstigende om te gaan, het die teenwoordigheid van die pedoterapeut oorbodig geword aangesien die kind dan in staat is om self 'n oplossing vir sy probleme te vind.

2.3 Gespreksterapie.

Die gesprek is die mees direkte wyse van kommunikasie in die pedoterapie. Hoewel dit nie die hoofvorm van kommunikasie by spel- en beeldterapie is nie, is hulle moeilik te bedink daarsonder. Die potensieel te voreë skoolverlater in die onderhawige studie, is 'n hoërskoolkind wat oor 'n bogemiddelde intelligensie beskik, en aangesien hy reeds oor die taal beskik om sy probleem te kommunikeer kan met hom in gesprek getree word daarvoor en daarom is gespreksterapie die aangewese vorm van pedoterapie in hierdie geval.

In die pedoterapeutiese gespreksituasie moet die pedoterapeut deurgaans verantwoording doen van die pedagogiese toelaatbaarheid van sy optrede. Daarom is dit nodig dat die werklike essensies van die opvoedingsituasie ook in die pedoterapeutiese gespreksituasie gerealiseer sal word. Om hierdie rede noem Landman (9, p.47) die pedoterapeutiese gespreksituasie 'n besondere pedagogiese situasie. Om dus met die kind in gesprek te kan tree moet die pedoterapeut die leefwêreld van die kind betree om sodoende tot 'n ontmoeting met hom te kom. Deur die stigting van 'n gemeenskaplike wêreld, neem die pedoterapeutiese gesprek dan sy aanloop vanuit die leefwêreld van die kind, vanuit die bekende na die onbekende en beangstigende. Dus is die eerste voorwaarde vir die gesprek, en daarom ook die pedoterapeutiese gesprek "een gemeenschappelijke constituerende van wereld" (27, p.146). Die gesprek is mede-deling (vgl. 23, p.95) aan mekaar vanuit die gemeenskaplike wêreld. Dit impliseer dat albei partye deel het aan die gesprek, dat dit nie 'n alleenspraak (deur die pedoterapeut) is nie en dat die kind ook verantwoordelikheid aanvaar vir sy aandeel daaraan.

Die gesprek is meer as 'n blote mededeling, dit is "een deel-neming aan elkaars innerlijke" (27, p.149). Dit is dus 'n openbaarmaking van die wese van die kind. Die pedoterapeutiese gesprek moenie 'n geforseerde gesprek wees waarin die kind gedwing word om sy mees intieme belewinge openbaar te maak nie. Dit moet 'n vertroude, liefdevolle samesyn wees wat vir die kind geen bedreiging inhou nie.

In die pedoterapeutiese gespreksituasie moet daar ook leiding aan die kind gegee word sodat hy sal leer om volgens die eise van behoortlikheid te leef. Deur die simpatieke leiding van die pedoterapeut "leer (die kind) onderskei tussen die norme waarvolgens hy tot nou toe geleef het en ander norme waarvolgens hy voortaan wil af moet leef. Die adolessent leer homself sien soos ander hom sien. Hy leer enersyds sien hoe hy is en andersyds hoe hy moet wees - hy word dus bewus gemaak van die vrugbare spanning tussen is en behoort te wees" (23, p.103).

Aangesien gesprekstherapie die vorm van pedoterapie is wat gebruik is by die hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater (kyk Hoofstuk III, p.63), is die res van die bespreking hoofsaaklik toegespits op gesprekstherapie. Dit impliseer egter nie dat die pedoterapeutiese momente wat volg, nie op die ander pedoterapieevorme betrekking kan hê nie.

3. Moontlikheidsvoorwaardes vir gesprekstherapie.

Die potensieel te vroeë skoolverlater, as jeugdige wat nie genormeerde antwoord op die appèl wat in die pedagogies-didaktiese situasie tot hom gerig word nie (vgl. 16, p.1), moet deur middel van gesprekstherapie begelei word tot die verantwoordbare aktualisering van sy verstandelike moontlikhede.

Die pedoterapeutiese gespreksituasie is 'n besondere opvoeding-situasie wat die wordingsversnelling van die kind as onmiddellike doel en die volwaardige volwassenheid van die kind as einddoel het. In hierdie pedoterapeutiese situasie moet die pedoterapeut voortdurend verantwoording doen van die pedagogiese toelaatbaarheid van sy optrede. Die doel van die steungewing in die pedoterapeutiese situasie is om veranderinge met die oog op die potensieel te vroeë skoolverlater se toekoms te bewerkstelling (vgl. 9, p.46) sodat hy gestalte sal gee aan die eis om sy verstandelike moontlikhede optimaal te verwerklik.

Voordat daar enige sprake van 'n doelgerigte pedoterapeutiese gespreksituasie kan wees, is daar eers sekere moontlikheidsvoorwaardes waaraan voldoen moet word. Volgens Pretorius (23, p.63) is hierdie moontlikheidsvoorwaardes, wat ook pedoterapeutiese beginsels genoem kan word, die volgende:

- i) die vertroue van die kind wen ;
- ii) vertroue in die kind toon ;
- iii) aanvaarding van die kind toon ;
- iv) eerbied toon vir sy waardigheid ;
- v) belangstelling, besorgdheid en simpatie toon ;
- vi) die kind veilig en geborge laat voel ;
- vii) 'n stabiele affektiewe relasie met die kind opbou ;

- viii) die kind steun in sy nood ;
- ix) begrip toon aan die kind ;
- x) gesag uitoefen oor die kind, dus eise en grense stel ;
- xi) norme en waardes voorhou.

Kortom kom die moontlikheidsvoorwaardes vir die terapeutiese gespreksgebeure dus neer op die realisering van die vertrouens-, begrypings- en gesagsverhouding.

Die pedoterapeut moet op so 'n wyse met die potensieel te vroeë skoolverlater bemoeienis maak dat hy hom daardeur steun tot oorwinning oor sy inspanningloosheid in die leersituasie en tot afweer van sy angs. Hy moet dus gesteun word tot die afvoering van sy versteurde affektiewe belewinge en sodoende gebring word tot 'n belewing van stabiliteit. Langs hierdie weg ontstaan daar by die potensieel te vroeë skoolverlater 'n gepreformeerde veld vir distansiëring tot die geordende gnosis-kognitiewe niveau (vgl. 26, p.26). Om hom egter tot hierdie niveau te bring, is dit noodsaaklik dat die pedoterapeut 'n gemeenskaplike wêreld sal konstitueer wat aan die potensieel te vroeë skoolverlater die sekerheid en veiligheid sal bied vanwaar hy paties bereid sal wees om sy probleemgebied te eksploreer. Hierdie pedoterapeutiese steungewing moet op so 'n wyse geskied dat die potensieel te vroeë skoolverlater daarmee instem en die terapeutiese situasie as veilige tuiste beleef.

In hierdie gemeenskaplike wêreld kan die pedoterapeut en die potensieel te vroeë skoolverlater saam-wees omdat die daar-wees van die een nie moontlik is sonder die daar-wees van die ander nie, want dan sou daar geen sprake van onsheid kan wees nie. "Die outentieke daar-wees van die pedoterapeut is steeds 'n wees met 'n oopwees vir die puber-in-nood as moontlikheidsvoorwaarde van sy eie eksistensie en as moontlikheidsvoorwaarde vir pedoterapie. Die pedoterapeutiese gespreksituasie is dan 'n in-die-wêreld-wees-met-mekaar wat moontlik gemaak word deur 'n besondere onderlinge verhouding (die pedoterapeutiese verhouding) waardeur teenwoordigheid-vir-mekaar (omgang) 'n teenwoordigheid-met-mekaar (ontmoeting) dus outentieke teenwoordigheid word" (9, p.48).

In die pedoterapeutiese situasie leer die potensieel te vroeë skoolverlater en die pedoterapeut mekaar ken. Die potensieel te

vroeë skoolverlater as kind-in-nood, beleef homself nou as begrepe deur die pedoterapeut en hy staan dus nou nie meer alleen teenoor sy probleem nie. Deur sy verhouding met die pedoterapeut word sy eensaamheid deurbreek en ontstaan daar 'n gemeenskaplike wêreld waarin hy sy lewe met die pedoterapeut kan deel.

Deur die stigting van hierdie onsheidsruimte, beleef die potensieel te vroeë skoolverlater geborgenheid en veiligheid. Hy beleef dat hy in vertroue aanvaar word deur die pedoterapeut en daarom is hy ook bereid om sy probleem met hom te deel. Deur die realisering van die vertrouensverhouding word die potensieel te vroeë skoolverlater gesteun om sy hulpbehoewendheid te bowe te kom en word hy die geleentheid gebied om self-iemand te wees.

Realisering van die vertrouensverhouding begunstig ook die identifikasiegebeure in die pedoterapie. Die potensieel te vroeë skoolverlater identifiseer hom met die waardes en norme soos wat dit deur die pedoterapeut aan hom voorgehou en voorgeleef word. Die gesag waarmee die norme en waardes aan hom voorgehou word, gee aan hom normatiewe sekerheid, vastheid en geborgenheid. Realisering van die vertrouensverhouding lei die kind dus tot paties-affektiewe sekerheid (vgl. 23, p.65).

Die laaste moontlikheidsvoorwaarde vir gespreksterapie is dat die pedoterapeut hom weer van die potensieel te vroeë skoolverlater sal moet distansieer nadat die wordingsvertraging uitgewis is en hy sodoende in staat gestel is om sy verstandelike moontlikhede optimaal te aktualiseer.

4. Verloop van die gespreksterapeutiese gebeure.

Aangesien die pedoterapeutiese situasie in wese 'n pedagogiese situasie is en daarom die werklike essensies van die pedagogiese gebeure moet vertoon, sal daar sprake wees van 'n duidelike verloop in die pedoterapeutiese gebeure. Dit is dus noodsaaklik dat die pedagogiese verloopstrukture (vgl. 14, p.66 - 71) in die pedoterapeutiese gespreksituasie met die potensieel te vroeë skoolverlater gerealiseer sal word. Aangesien die pedoterapeutiese gespreksituasie nie 'n gewone pedagogiese situasie is nie maar wel 'n besondere pedagogiese situasie, word die pedagogiese verloopstrukture aangeval en vervleg met die volgende pedagogiese handelingsvorme (vgl. 30, p.48):

4.1 In kommunikasie tree met die potensieel te vroeë skoolverlater.

Reeds tydens die diagnostisering van die potensieel te vroeë skoolverlater se probleem, tree die pedoterapeut op indirekte wyse aan die hand van diagnostiseringsmedia, met hom in kommunikasie. Die diagnostisering het dus reeds pedoterapeutiese waarde aangesien die kind se eensaamheid deur die teenwoordigheid van die pedoterapeut deurbreek word en hy in sy omgang met die diagnostiseringsmedia die geleentheid kry om op indirekte wyse van sy angs ontslae te raak. Die pedoterapeut plaas homself dus in die gemeenskaplike wêreld by die kind in sy nood. Hy skep 'n omgangsituasie waarin die potensieel te vroeë skoolverlater uitgenooi word om uit vrye wil met hom in kommunikasie te tree (vgl. 33, p.70).

Voordat die pedoterapeut hom op pedagogiese wyse met die potensieel te vroeë skoolverlater bemoei, moet die omgang situasie eers oorgaan in 'n werklike ontmoeting, geïnisieer deur die pedoterapeut, met die doel om hulp aan die kind te verleen. Deur die inleiding van die kommunikasie, word 'n gemeenskaplike onsheidsruimte betree waarin hul by-mekaar-wees oorgaan in 'n met-mekaar-wees. Vanuit hierdie veilige ruimte, waar die kind se angsbelewinge verminder word, is hy bereid om saam met die pedoterapeut te waag en sodoende kan die kommunikasie tot volle vergestaltung kom. Deur die versterking van die kommunikasie tussen pedoterapeut en potensieel te vroeë skoolverlater, kan die pedoterapeut die opvoedingsmomente, wat in die ontmoeting-situasie sigbaar word, benut en sodoende die kind in sy nood steun. Deur die kommunikasie voel die potensieel te vroeë skoolverlater homself begrepe en is hy bereid om sy versteurde affektiewe belewinge aan die pedoterapeut te openbaar. Hy word wel nog met sy probleem gekonfronteer, maar nou in die veilige geborgenheid by die pedoterapeut (vgl. 23, p.90). Aangesien hy saam met die pedoterapeut sy probleem eksploreer, kom die potensieel te vroeë skoolverlater tot 'n herbeleving as herbetekening van sy probleem.

In hierdie ontmoetingsituasie neem die pedoterapeut die verantwoordelikheid vir die wordingsversnelling van die

potensieel te vroeë skoolverlater op hom, sodat die bereikte wordingsniveau van die kind weer in ooreenstemming gebring kan word met die bereikbare wordingsniveau. Die pedoterapeut moet egter aan die potensieel te vroeë skoolverlater die geleentheid gee en hy moet dit ook van hom vereis, om self verantwoordelikheid te aanvaar vir sy aandeel aan die pedoterapeutiese gebeure. Hierdeur gaan die ontmoeting oor in 'n engagement waarby albei betrokkenis die verantwoordelikheid aanvaar vir wat mag voortvloei uit die ontmoeting (vgl. 14, p.69).

4.2 Die potensieel te vroeë skoolverlater laat handel.

Die pedoterapeut laat die potensieel te vroeë skoolverlater tydens die pedoterapeutiese gebeure met spesifieke terapeutiese materiaal (taalformulering in die geval van gesprekstherapie) sistematies handel. Aangesien die kind wat op pedoterapie aangewese is, te kort skiet ten opsigte van sy kommunikasie met sy leefwêreld, is dit dikwels nodig dat hy aangespoor en aangemoedig moet word om met die pedoterapeutiese materiaal om te gaan. Langs hierdie weg moet hy dus gesteun word om sy versteurde kommunikasie te herstel, en die beste middel daartoe is juis die kommunikasie in die pedoterapeutiese gespreksituasie (vgl. 5, p.16). Dit is dan ook slegs met voortdurende aansporing en waardering van 'n kind se vertellings dat 'n pedoterapeut 'n kind kan steun en help in die eksplorاسie van sy wêreld en die ontdekking van sy probleem (vgl. 33, p.73).

Die pedoterapeut moet instemming verleen wanneer die kind op positiewe wyse met die terapeutiese materiaal omgaan. Hy moet waardering betuig indien die kind in ooreenstemming met behoorlikheidseise handel aangesien dit die deurbreking van die probleemsituasie begunstig. Deur die goedkeuring van die pedoterapeut, beleef die potensieel te vroeë skoolverlater dat hy aanvaar word soos wat hy is en met die probleem wat hy het en daarom is hy bereid om saam met die pedoterapeut sy probleemgebied te verken en sodoende word hy in staat gestel om sy probleem self onder woorde te bring.

4.3 Die potensieel te vroeë skoolverlater nie laat handel nie.

Dit is ook nodig dat die pedoterapeut van tyd tot tyd sekere beperkinge en verbodinge sal stel sodat die potensieel te vroeë skoolverlater kan kom tot kennis van goed en kwaad en hy kan leer om aan die eise van behoorlikheid te voldoen. Aangesien die pedoterapeutiese situasie 'n besondere pedagogiese situasie is, moet die gesagsverhouding ook in die pedoterapeutiese gebeure gerealiseer word en daarom mag die pedoterapeut nie nalaat om die verkeerde af te keur nie. Deur die stel van verbodinge en beperkinge word die kind gelei tot affektiewe stabiliteit aangesien hy gelei word tot insig in sy probleem (vgl. 33, p.75). Dit hou nie in dat die kind se probleemhandeling hom verbied word nie, maar hy word juis daarmee aanvaar en deur die indirekte kommunikasie word hy beskerm teen 'n direkte konfrontasie met die probleem wat sy verwerklikingsmoontlikhede te bowe gaan (vgl. 23, p.73). Sodoende word hy indirek tot insig in sy probleem gebring en word hy met die steun van die pedoterapeut in staat gestel om dit te oorkom.

Om te voorkom dat die potensieel te vroeë skoolverlater te afhanklik en sodoende 'n replika van die pedoterapeut se persoonsbeeld word (vgl. 33, p.76), is dit die taak van die pedoterapeut om hom weer van die kind te distansieer sodat die kind self met doelgerigtheid sy wêreld verder kan eksploreer.

5. Kriteria ter evaluering van die gespreksterapeutiese gebeure.

In die pedoterapie, en daarom ook in die gespreksterapie, as besondere opvoedings- en heropvoedingsgebeure, gaan dit steeds om die opvoeding van die kind. Daarom sal die pedoterapeutiese situasie die werklike essensies van 'n opvoedingsituasie moet vertoon. By implikasie hou dit dus in dat die pedoterapie dieselfde einddoel as die opvoeding voor oë het.

Aangesien daar deur die gespreksterapie gepoog word om die potensieel te vroeë skoolverlater op sy bereikbare wordingsniveau te plaas, is dit nodig dat daar van tyd tot tyd bepaal sal word in watter mate daar aan hierdie doel beantwoord word. Daar moet dus

kriteria opgestel word aan die hand waarvan die gespreksterapeutiese gebeure geëvalueer kan word. "Die primêre kriterium hier is die vraag of die kind deur die pedoterapeut gehelp word om sy bestemming (volwassenheid) te bereik" (23, p.73). Deur die gespreksterapie moet die potensieel te vroeë skoolverlater begelei word "totdat hy beoefenaar word van die normbeeld van volwassenheid" (11, p.46). In die pedoterapeutiese situasie moet die algemeen geldige inhoud van volwassenheid gedurig voor oë gehou word.

Aangesien die pedoterapie, en in hierdie geval die gespreksterapie, die volwassenheid van die potensieel te vroeë skoolverlater as einddoel het, kan die pedagogiese doelstrukture (vgl. 12, p.167) soos volg (vgl. 23, p.73 - 74) tot pedoterapeutiese kriteria omstel word aan die hand waarvan die gespreksterapeutiese gebeure geëvalueer kan word:

5.1 Word die potensieel te vroeë skoolverlater, as kind-in-nood, gesteun tot 'n betekening van die sinvolheid van sy eie bestaan ?

Die potensieel te vroeë skoolverlater is 'n kind wat nie die verantwoordelikheid aanvaar om sy verstandelike moontlikhede optimaal te verwerklik nie. Om hierdie rede kan hy nie sy bestaan as sinvol beleef nie, aangesien die begryping van die sin van die lewe 'n groot mate van verantwoordelikheid veronderstel (vgl. 21, p.61).

Volgens Frankl (8, p.8) is "bewustzijn en verantwoordelijkzijn de fundamentele bestanddelen van het menselijk bestaan". In die gespreksterapie met die potensieel te vroeë skoolverlater, moet die pedoterapeut homself dikwels afvra of hy deur sy pedoterapie die kind bring tot hierdie bewussyn van sy verantwoordelik-syn.

Die potensieel te vroeë skoolverlater moet in die pedoterapeutiese situasie her-opgevoed word sodat hy sy bestaan sal beleef as 'n verantwoordelik --wees ten opsigte van die verwerkliking van sy verstandelike moontlikhede. Deur wekking van die kind se gewete, sy waardebesef en sy verantwoordelikeheidsin, kom hy geleidelik tot insig in die sin van sy lewe (vgl. 21, p.57).

Hy moet dus gebring word tot 'n anderse betekenisgewing aan sy bestaan.

Deur die pedoterapie moet die potensieel te vroeë skoolverlater tot die besef gebring word dat hy nie die een is wat aan die lewe eise mag stel nie maar dat hyself moet antwoord op die eise van behoorlikheid. Hy word deur die lewe bevra en hy moet op die lewe antwoord — hy moet die lewe verantwoord (vgl. 6, p.56). Die lewe bied die geleentheid tot die aanvaarding van verantwoordelikheid.

Deur bewuswording van sy verantwoordelikheid ten opsigte van die behoorlikheidseise, kan die potensieel te vroeë skoolverlater sin en inhoud aan sy lewe gee en kan hy sodoende sy bestaan verantwoord.

5.2 Kom die potensieel te vroeë skoolverlater in die pedoterapie tot selfbeoordeling en selfgebrip ?

Om die potensieel te vroeë skoolverlater te bring tot die vryheid om sy verantwoordelikheid te aanvaar, naamlik om sy verstandelike moontlikhede optimaal te verwerklik, is dit noodsaaklik dat hy in die pedoterapeutiese gespreksituasie in 'n toenemende mate tot begryping en beoordeling van sy verstandelike moontlikhede gebring sal word. Hy moet met homself gekonfronteer word sodat hy kan kom tot begryping van homself in sy noodsituasie en die handeling waardeur hy, met behulp van pedoterapeutiese steungewing, in staat is om sy noodsituasie te deurbreek.

Deur die gespreksterapie moet die potensieel te vroeë skoolverlater begelei word tot meerdere selfbegryping. Dit impliseer "n begryping van die eie wêreldverhoudinge en die verpligtinge wat dit inhou" (9, p.50). Deur die steungewing van die pedoterapeut "kan die puber-in-nood (in hierdie geval die potensieel te vroeë skoolverlater) kom tot kennis aangaande sy eie kan-wees, dus van wat hy behoort te wees en te word" (9, p.50). Na mate sy selfbegryping toeneem en hy onder die indruk van sy eie moontlikhede kom, kom hy tot die besef dat hy sy eie noodsituasie kan deurbreek en dat hy sy moontlikhede kan aanwend tot die stigting van nuwe wêreldverhoudinge.

Om te kan bepaal of die potensieel te vroeë skoolverlater kom tot selfbeoordeling en selfbegrip op kinderlike niveau, moet die pedoterapeut homself dus afvra of hy die kind lei tot begryping van sy eie positiewe menslike moontlikhede en tot kennis van wat sy pligte is en welke verantwoordelikhede van hom geëis kan word.

5.3 Word die potensieel te vroeë skoolverlater in sy menswaardigheid raakgesien en word hy gesteun tot agting vir menswaardigheid ?

Die kind is iemand wat self iemand wil wees (Langeveld). Volgens hierdie uitspraak van Langeveld blyk dit dat die hunkering tot self-iemand-wees 'n algemeen menslike verskynsel is en wat dus ook by die potensieel te vroeë skoolverlater teenwoordig sal wees. Om hierdie rede is dit dus noodsaaklik dat hy as besondere persoon (individu), in sy andersheid, deur die pedoterapeut raakgesien sal word. "Die individualiteit van die kind kom te voorskyn, nie net op grond van die feit dat hy van ander syndes onderskei kan word nie, maar in die besonder omdat hy 'n eie wyse van in-die-wêreld-wees is" (13, p.25). Dit hou in dat die pedoterapeut die potensieel te vroeë skoolverlater, as unieke, eenmalige wese wat 'n eie leefwêreld stig, in sy waardigheid as mens moet raaksien en as sodanig moet be-ag. Moustakas (19, p.5) stel dit as volg: "The therapist considers all the child's ways and values with respect because they are the child's... In every aspect of the relationship the child is seen as an individual with an ever-present capacity for self-determination".

Nie alleen moet die potensieel te vroeë skoolverlater as menswaardig be-ag word nie, maar sal hy "deur opvoeding (heropvoeding) in toenemende mate sy eie menswaardigheid moet ontdek (her-ontdek) en voortdurend bevestig deur sy unieke wyse van in-die-wêreld-wees" (3, p.32). Om tot 'n besef van eie waarde te kom, moet hy in die pedoterapeutiese gespreksituasie gesteun word om in ooreenstemming met sekere waardes te lewe. Hy moet ook gebring word tot die aanwending van hierdie waardes as norme waarvolgens hy wil lewe. Om oor agting vir sy eie menswaardigheid te beskik, beteken dat hy sal weet dat hy die taak het om

waardes te realiseer. Hier is dus sprake van taakaanvaarding en daarom moet die potensieel te vroeë skoolverlater in 'n toenemende mate tot die besef gebring word dat hy selgs dan menswaardig lewe wanneer hy sy pligte vervul. Die plig om sy verstandelike moontlikhede optimaal te realiseer, moet dus aan hom voorgehou word. Die pedoterapeut moet ook aan die potensieel te vroeë skoolverlater die geleentheid gee "om self die waardevolle (waardes) te leer ken, te verwerklik en as norme aan te wend, dus om sy menswaardigheid te "oefen" sodat hy uiteindelik as volwassene menswaardigheid op 'n selfstandige en verantwoordelike wyse sal beoefen" (10, p.57).

In die heropvoedingsituasie moet die potensieel te vroeë skoolverlater nie slegs begelei word tot die ontdekking van die eie menswaardigheid nie, maar moet hy ook gelei word tot agting vir die andersheid van ander. Slegs as waarde - erkennende en waarde-verwerklikende wese sal hy agting hê vir die anderse wyse waarop sy medemens waardes verwerklik en sal hy sodoende nie sy medemens as middel tot 'n doel gebruik en hom daardeur van sy menswaardigheid ontnem nie.

Deur die agting wat die pedoterapeut vir die menswaardigheid van die potensieel te vroeë skoolverlater openbaar, wek hy agting by hom vir sy eie menswaardigheid asook vir die menswaardigheid van sy medemens.

5.4 Geskied pedoterapie met die oog op die potensieel te vroeë skoolverlater se uiteindelige sedelik - selfstandige besluitvorming en handeling ?

Aangesien geen mens die wêreld as volwassene binnekom nie, is hy op opvoeding tot volwassenheid aangewese. Voordat daar egter van enige opvoeding sprake kan wees, is daar sekere moontlikheidsvoorwaardes waaraan voldoen moet word. Die volwassene, as opvoeder, moet die kind, as opvoeding, ken, hom vertrou en 'n definitiewe doel met hom voor oë hê. Die kind daarenteen moet gehoorsaam wees aan die gesag van die volwassene en hy moet vertrou dat die volwassene hom kan begelei tot volwassenheid. Dit blyk dus dat daar 'n intieme verhouding tussen volwassene en kind sal moet ontstaan. Die volwassene

is egter nie alleen verantwoordelik vir dit wat mag voortvloei uit hierdie opvoedingsverhouding nie; die kind moet ook verantwoordelikheid aanvaar vir sy aandeel aan hierdie verhouding. Aangesien die kind 'n sedelike wese is wat oor 'n eie kies- en keurvermoë beskik, is hy nie slegs in staat om die verantwoordelikheid vir sy eie daade te dra nie, maar kan hy ook deur eie kraginspanning sy besluite tot uitvoer bring (vgl. 6, p.55).

Vanweë opvoedingstekorte is die potensieel te vroeë skoolverlater egter nie in staat om selfstandig keuses te maak nie en kan hy ook nie verantwoordelikheid vir sy keuses aanvaar nie. Daarom moet die pedoterapeut hom in die pedoterapeutiese gespreksituasie steun om verantwoordelikheid te aanvaar vir sy aandeel aan die pedoterapeutiese verhouding. Slegs langs hierdie weg kan hy kom tot die aanvaarding van sy verantwoordelikheid ten opsigte van alle verhoudinge soos deur hom aangegaan en tot selfstandige uitvoering van sy besluite en pligte.

In die pedoterapeutiese gespreksituasie moet die potensieel te vroeë skoolverlater die geleentheid gebied word om selfstandig keuses te maak en besluite te neem en om selfstandig uitvoering aan hierdie besluite te gee, maar daar moet veral van hom geëis word om die verantwoordelikheid vir die uitkoms van sy daade te aanvaar. Hy moet dus tot die besef gebring word dat die verantwoordelikheid ten opsigte van sy besluite 'n persoonlike verantwoordelikheid is en dat hy dit nie mag ontduik of op 'n ander mag afskuif nie. Dit impliseer dat hy moet leer om in ooreenstemming met die eise van behoorlikheid op te tree.

Om dus tot uiteindelijke sedelik--selfstandige besluitvorming en handeling te kom, moet die potensieel te vroeë skoolverlater deur die pedoterapeut gesteun word "om trou te bly aan sy beslissings en om uitvoering te gee aan sy keuses sodat hy ook self die iemand kan word wat hy behoort te wees" (10, p.72).

5.5 Word die eis tot verantwoordelikheid aan die potensieel te vroeë skoolverlater gestel ?

Soos reeds gemeld is die potensieel te vroeë skoolverlater

h kind wat op onverantwoofdelike en onverantwoordbare wyse die skool wil verlaat. Dit blyk dus dat dit hom veral aan verantwoordelikheid ontbreek. Louw (16, p.10) stel dit dan ook dat die mees uitstaande kenmerk van die potensieel te vroeë skoolverlater seker sy weiering is tot die aanvaarding van groter verantwoordelikheid. Daarom is dit noodsaaklik dat die eis tot die opneem van verantwoordelikheid in die pedoterapeutiese gespreksituasie aan die dikwels nie-verantwoordelike potensieel te vroeë skoolverlater gestel sal word. Hy moet dus gesteun word tot die aanvaarding van volle verantwoordelikheid vir die keuses wat hy maak. Hy moet die geleentheid gebied word tot bewuswording van sy verantwoordelikheid ten opsigte van die ontwerp van sy eie leefwêreld.

Die term verantwoordelikheid hang ten nouste saam met die term "antwoord". "Deur die mens as verantwoordelikheid te bestempel, is om hom as antwoordende wese te sien" (25, p.47). Dit impliseer dat die mens se lewe nie h soeke na antwoorde is nie, maar dat sy lewe antwoord is op elke situasie waarin hy hom bevind. Die lewe verg dus h antwoord van die mens in elke lewensituasie. Die lewe besit dus h eisestellende karakter en die mens moet antwoord op hierdie eise. In die pedoterapeutiese gespreksituasie moet daar by die potensieel te vroeë skoolverlater verantwoordelikheid ten opsigte van sy lewenstaak gekweek word. Hy moet bewus gemaak word van sy bevraagdheid as mens. Verantwoordelikheid is dus erkenning en aanvaarding van sy lewenstaak as opdrag (vgl. 25, p.48).

In die pedoterapeutiese gespreksituasie moet daar in toenemende mate aan die potensieel te vroeë skoolverlater die moontlikheid gebied word tot die aanvaarding van die uitkoms van sy eie keuses. Dit moet van hom vereis word dat hy in h toenemende mate verantwoordelikheid sal aanvaar vir sy aandeel aan die stigting van die heropvoedingsverhoudinge in die pedoterapeutiese situasie sodat hy uiteindelik as volwassene verantwoordelikheid vir al sy verhoudinge met ander sal aanvaar.

Deur die gespreksterapie moet die potensieel te vroeë skoolverlater daarvan bewus gemaak word dat hy sal moet antwoord op die behoorlikheidseise ten opsigte van die aktualisering van

sy verstandelike moontlikhede.

Indien die pedoterapeut steeds sy einddoel met die potensieel te vroeë skoolverlater voor oë hou, sal hy van tyd tot tyd moet bepaal of hy hom genoeg geleentheid bied om sy verantwoordelikhede onder toesig te "oefen" sodat hy dit uiteindelik as volwassene selfstandig sal kan beoefen.

5.6 Word norme en waardes in die pedoterapie gerealiseer sodat die potensieel te vroeë skoolverlater hom daarmee kan identifiseer ?

Die potensieel te vroeë skoolverlater is dikwels vanweë verskraalde opvoedingsbemoedienis, nie by magte om tussen goed en kwaad te onderskei nie. "Gevolgtlik moet die pedoterapie daarop gerig wees om die versteurde kind te help om bekwaam te word tot sedelike selfbepaling in 'n morele orde. Die kind wat nie kan onderskei tussen waardes nie, sal 'n swak insig hê in die behoorlikheidseise van die lewe" (6, p.56). Die pedoterapeut moet aan die potensieel te vroeë skoolverlater 'n bepaalde rangorde van waardes voorhou sodat hy 'n eie normsisteem van wat reg en goed is kan opbou. "Sonder die normatiewe is daar geen sprake van opvoeding (heropvoeding resp pedoterapie) nie, want die opvoeder (pedoterapeut) wil die kind (potensieel te vroeë skoolverlater) lei tot volwassenheid, en volwassenheid staan in direkte verband met die normatiewe" (11, p.62).

Uit bogenoemde blyk dit dus dat die pedoterapeut "sommige van sy waardes op die kind sal oordra. Die pedoterapeut moet egter bewus – opsetlik sy persoonlike antwoord op 'n situasie, sy standpunt, sy stellingname aan die kind voorhou" (23, p.60). Aangesien die potensieel te vroeë skoolverlater 'n ontspoorde nie-volwassene is, kan hy nie aan homself oorgelaat word om sy eie waardes te ontdek nie.

Volgens Frankl (8) gaan dit in die pedoterapie by uitstek om waardes en norme. Deur die realisering van waardes, kry die menslike bestaan betekenis. "Vir sover hy (die mens) waardes verwesenlik, gee dit sin aan sy bestaan" (25, p.44). Deur die voorlewing van die norme deur die pedoterapeut en om van die kind te verwag om die norm, ter wille van die norm self, na te leef,

ervaar die kind dus die s'n en betekenis van sy lewe.

Indien die pedoterapeut dus 'n ware heropvoedingsituasie wil konstitueer, sal hy moet bepaal of hy in so 'n mate die normatiewe voorleef en voorhou dat dit vir die potensieel te vroeë skoolverlater genoeg aansporing tot onvoorwaardelike norm-identifikasie is. Alleen wanneer hy die norm ter wille van die norm self leef "sal hy (die potensieel te vroeë skoolverlater) nie meer kind wees nie, maar 'n volwassene wat die behoorlikheid vir ander sal kan voorleef" (10, p.39).

5.7 Kom die aangeleentheid van lewensopvatting in die pedoterapie met die potensieel te vroeë skoolverlater ter sprake ?

Soos reeds aangetoon gaan dit in die pedoterapie hoofsaaklik om waardes en norme. Geen pedoterapie is moontlik sonder waardes nie aangesien dit die inhoud van die pedoterapie vorm. Daarom is dit dan ook duidelik dat die pedoterapeut se eie hiërargie van waardes 'n baie pertinente rol sal speel in sy pedoterapeutiese bemoeienis met die potensieel te vroeë skoolverlater. In der waarheid moet die pedoterapeut as volwassene, vanuit sy eie lewensbeginsels sy eie stellingname in sekere situasies aan die potensieel te vroeë skoolverlater voorhou. Dit impliseer nie dat hy sy eie waardesisteem op die potensieel te vroeë skoolverlater moet afdwing nie, maar dat die kind deur nalewing van die voorbeeld, sal kom tot 'n eie stellingname teenoor en opvatting van die lewe.

Uit bogenoemde spreek dit dus dat die potensieel te vroeë skoolverlater, na analogie van die waardes soos aan hom voorgehou, 'n eie rangorde van waardevoorkeur moet opbou wat verband hou met die volkseie lewensopvatting. Hy moet gesteun word sodat hy die lewenswerklikheid in die regte perspektief sien en aan sekere waardes meer prominensie sal verleen as aan ander (vgl. 28, p.34). Sy rangorde van waardevoorkeur sal in ooreenstemming moet wees met die eise van behoorlikheid soos wat dit deur die groep waarin hy is, voorgestaan word. Om dus uiteindelik as volwassene te kan leef, moet die potensieel te vroeë skoolverlater onvoorwaardelik gehoorsaam wees aan die behoorlike soos wat dit deur die pedoterapeut aan hom voorgehou word, asook aan sy eie lewensopvatting waaruit sy eie rangorde van waardevoorkeur spreek.

Hieruit spreek dan ook die eisestellende karakter van die lewensopvatting. Die mens en daarom ook die potensieel te vroeë skoolverlater, is voortdurend onder die verpligting om in ooreenstemming met die behoorlikheidseise te lewe. Die mens se lewensopvatting eis van hom dat sy lewe in alle situasies in 'n bepaalde rigting sal verloop. Landman (14, p.106) stel dit dan ook dat 'n lewensopvatting nie iets vir 'n spesifieke geleentheid is nie, "maar dit gebied die mens om van 'n geleentheid iets te maak, en wel in dié sin dat dit hom voortdurend oproep tot 'n besondere wyse van handeling in alle omstandighede met die behoorlikheidseise wat uit die bepaalde lewensopvatting spreek en oproep".

Op grond van die behoorlikheidseise wat spreek uit sy lewensopvatting, is die mens daarop gerig om te voldoen aan hierdie eise en om steeds meer in ooreenstemming te leef met die behoorlikheidseise. Die lewensopvatting is dus 'n ideële aangeleentheid wat die mens as onafsluitbare wese onderweg hou na die idee van die mens (vgl. 14, p.108).

Lewensopvatting is dus 'n belangrike aangeleentheid in die hulpverlening aan die potensieel te vroeë skoolverlater. Die daarstelling van 'n eie lewensopvatting impliseer dat die potensieel te vroeë skoolverlater nie meer die behoorlike sal doen net omdat die pedoterapeut dit van hom verwag nie, maar ter wille van die behoorlikheid self.

6. Die essensies van gesprekstherapie.

Die potensieel te vroeë skoolverlater skiet te kort ten opsigte van sy kommunikasie met sy leefwêreld, en veral met sy leerwêreld. Vanweë hierdie versteurde kommunikasie is sy bereikte wordingsniveau nie in ooreenstemming met sy bereikbare wordingsniveau nie. Deur die simpatieke steungewing van die pedoterapeut en met die kommunikasie as hulpmiddel, kan hy gelei word tot verantwoordelike en verantwoordbare taakaanvaarding in sy kommunikasie met sy leerwêreld.

Om in gesprek te tree met die potensieel te vroeë skoolverlater, moet die vertrekpunt vir die gesprek geneem word vanuit 'n gemeenskaplik gekonstitueerde wêreld. "Slechts wanneer wij samen kunnen

opgaan in één wereld, wanneer wij samen in deze wereld kunnen zijn, wordt ons woord over dize wereld mogelijk" (27, p.144). Dit is dus die same-syn wat die gesprek moontlik maak.

Aangesien die pedoterapeut met die intiemste belewinge van die potensieel te vroeë skoolverlater omgaan, moet hy versigtig wees dat hy nie die kind gedwonge laat voel om dit wat hy nie openbaar gemaak wil hê nie, openbaar te maak nie. "Die voorwaarde tot het gesprek is het geheim van de ander. Dit geheim is het verborgene in hem, dat het gesprek indirect communiceert" (27, p.153).

Die laaste voorwaarde vir die gesprek is die ongelykheid van twee mense, die asimmetrie (vgl. 23, p.99) van die gespreksgenote. Dit is dus juis die ongelykheid tussen die potensieel te vroeë skoolverlater en die pedoterapeut wat die kommunikasie moontlik maak wat die potensieel te vroeë skoolverlater in staat stel om sy kommunikasie met sy leerwêreld te herstel.

Aan die hand van Van der Berg se deurskouing van die gesprek, formuleer Pretorius (23, p.98 - 99) die volgende werklike essensies van die pedoterapeutiese gesprek:

- i) Die vertrekpunt van die pedoterapeutiese gespreksituasie is die pedagogiese situasie ;
- ii) die kwaliteit van die kommunikasie word bepaal deur die kwaliteit van die samesyn tussen kind en pedoterapeut ;
- iii) die pedagogiese begrypingsverhouding word in die gespreksituasie gerealiseer ;
- iv) die pedagogiese vertrouensverhouding word gerealiseer ;
- v) vir die realisering van pedoterapeutiese beïnvloeding hoef die pedoterapeut nie altyd lyflik teenwoordig te wees nie ;
- vi) die pedoterapeutiese gesprek moet 'n tweespraak en nie 'n toespraak wees nie ;

- vii) elke gespreksterapeutiese situasie is 'n unieke situasie ;
- viii) in die gespreksterapeutiese situasie word waardes gerealiseer ;
- ix) die gemeenskaplik gekonstitueerde wêreld word saam geëksploreer ;
- x) die pedoterapeut sien die kind se woorde as sy hoorbare "innerlike". Hy rig hom dus op die kind-in-nood se uitinge van sy beleving in verband met sy probleemsituasie ;
- xi) die pedoterapeut se ontmoetende blik dien as verryking van die kind ;
- xii) die voorwaarde vir die gesprek is die geheim van die ander ;
- xiii) die kind kom moeilik tot die ekspressie van sy versteurde patiesaffektiewe belevinge ;
- xiv) die voorwaarde vir gespreksterapie is die asimmetrie van die kind en die pedoterapeut ;
- xv) die pedoterapeut moet 'n bepaalde distansie handhaaf tussen hom en die kind.

Bogenoemde is die werklike essensies waaraan die pedoterapeutiese gesprek moet voldoen om as sodanig beskou te word. Indien enige van hierdie essensies sou ontbreek, sou sodanige situasie nie as 'n gespreksterapeutiese situasie beskou kon word nie.

7. Sintese.

Soos aan die begin van die hoofstuk aangedui, is die potensieel te vroeë skoolverlater, as kind-in-nood, op pedoterapie aangewese om sy noodsituasie te deurbreek. Aangesien hy 'n kind met bogemiddelde verstandelike moontlikhede is, is gespreksterapie die aangewese vorm van pedoterapie aan die hand waarvan hy gelei moet word om die kommunikasie met sy leerwêreld te herstel. Om hulp aan die potensieel

te vroeë skoolverlater te kan bied, moet die pedoterapeut sy leefwêreld betree en saam met hom 'n veilige onsheidsruimte konstitueer vanwaar hulle gesamentlik die probleem van die potensieel te vroeë skoolverlater kan ondersoek. In die verloop van die pedoterapeutiese gebeure is dit noodsaaklik dat die pedoterapeut van tyd tot tyd sal bepaal in watter mate hy in sy doel (die uiteindelijke volwassenheid van die potensieel te vroeë skoolverlater) met die pedoterapie slaag. Hy sal dus van bepaalde kriteria gebruik moet maak aan die hand waarvan die pedoterapeutiese gebeure geëvalueer kan word.

Deur middel van die gesprekstherapie bring die pedoterapeut die potensieel te vroeë skoolverlater tot 'n herbelewing as herbetekening van sy gesitueerdheid en sodoende kom hy tot nuwe singewing daarvan. Langs hierdie weg word hy begelei tot sy bereikbare wordingsniveau.

8. VERWYSINGS.

1. Bondesio, M.J. : Die kenrelasie tussen die potensiele skoolverlater en die onderwyser as ortopedagogiese opgawe vir die hoërskool, Ongepubliseerde M.Ed. verhandeling, U.P., 1970.
2. Botha, T.R. : Die dualiteit in die leerverhoudinge van die potensiele skoolverlater, R.G.N., Publikasiereeks Nr. 28, 1973.
3. Du Plessis, P.J.J. : Sosiopedagogiek; opvoedingswerklikheid en maatskaplike werklikheid, Mc Graw-Hill Boekmaatskappy, Johannesburg, 1974.
4. Dumont, J.J. : "Orthopedagogiek, Pedotherapie en Opvoeding" in S.A. Tydskrif vir die Pedagogiek, Vol. 3 Nr. 2, Desember 1969.
5. Faure, J.S.M. : 'n Moderne pedagogiese benadering van spel, Opvoedkundige Monografieë Nr. 7, H.A.U.M., Pretoria - Kaapstad, 1963.
6. Faure, J.S.M. : Die pedagogiese diagnostisering van gedragsmoeilike kinders deur middel van spel, met verwysing na bepaalde pedagogiese kriteria, Opvoedkundige Monografieë Nr. X, H.A.U.M., Pretoria, 1966.
7. Ferreira, G.V. : 'n Pedokliniese ondersoek na die vasgelopenheid van die skoolverlater in sy leerwêreld as beleweniswêreld, Ongepubliseerde M.Ed verhandeling, U.P. 1968.
8. Frankl, V.E. : Medische Zielzorg, Erven. J. Bijleveld, Utrecht, 1959.
9. Landman, W.A. : "Pedagogiese kriteria by die gespreks-terapie" in: Psychologia, Pedagogica Sursum !, U.U.B., Stellenbosch, 1970.
10. Landman, W.A. : Leesboek vir die Christenopvoeder, N.G. Kerkboekhandel, Pretoria, Derde uitgebreide druk, 1974.
11. Landman, W.A. en Gous, S.J. : Inleiding tot die fundamentele pedagogiek, Afrikaanse Persboekhandel, Johannesburg, 1969.

12. Landman, W.A. en Kilian, C.J.G. : Leesboek vir die opvoedkunde student en onderwyser, Juta en Kie, Kaapstad - Johannesburg, 1972.
13. Landman, W.A., Kilian, C.J.G. en Roos, S.G.: Denkwyses in die opvoedkunde, N.G. Kerkboekhandel, Pretoria, 1971.
14. Landman, W.A., Roos, S.G. en Liebenberg, C.R. : Opvoedkunde en opvoedingsleer vir beginners, U.U.B., Stellenbosch 1971.
15. Langeveld, M.J. : Bevrijding door beeld-communicatie, Nederlandsche tijdschrift voor de psigologie, Nieuwe reeks deel X, 1955.
16. Louw, W.J., Smit, W.J., Ferreira, G.V. en Botha, T.R. : Die problematiek van skoolverlating, Opvoedkundige Studies, Nr. 64, Universiteit van Pretoria.
17. Lubbers, R. : Het beeld als communicatiemiddel in de Pedotherapie, Uitgave van het Paedagogische Instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht. J.B. Walters, Groningen Acta Paedagogica Ultrajectina XX, 1960.
18. Lubbers, R. : Voortgang en nieuw begin in de opvoeding, Van Goreum, Assen, 1966.
19. Moustakas, C.E. : Psychotherapy with children, Harper & Row, Publishers, N.Y., Evanston and London, 1959.
20. Nel, B.F. : Druiping by skoolleerlinge ; n Sosiaal pedagogiese studie, Voortrekkerpers Bpk., Johannesburg, 1945.
21. Nel, B.F. : Die grondbeginsels van n Pedagogies --verantwoorde pedoterapie, Jubileumlesings, H.A.U.M., Pretoria - Kaapstad, 1963.
22. Nijkamp, W.M. : De kleuter in de gemeenschap, J.B. Walters, Groningen, Zevende ongewijzigde druk, 1968.
23. Pretorius, J.W.M. : Grondslae van die pedoterapie, Mc Graw - Hill Boekmaatskappy, 1972.
24. Putter, J.H. : Die ontoereikende verwerkliking van die opvoedingsgebeure as aanleiding tot te vroeë skoolverlating, Ongepubliseerde M.Ed. verhandeling, U.P. 1973.
25. Schoeman, S.J. : Pedagogiese momente by die antropologie van V.E. Frankl, Serie Verdiept Inzicht Nr. 17, Amsterdam, 1961.

26. Sonnekus, M.C.H. (red) : Psigopedagogiek. 'n Inleidende oriëntering, Universiteituitgewers en -boekhandelaars (Edms) Bpk, Stellenbosch/Grahamstad, 1973.
 27. Van den Berg, J.H. : "Het gesprek", in: Persoon en wereld, (Red) Van den Berg, J.H. en Linschoten, J., Bijleveld, Utrecht, 1969.
 28. Van der Stoep, F. : Didaktiese grondvorme, Academica, Pretoria/Kaapstad, 1969.
 29. Van der Stoep, F. (red) : Die Lesstruktuur, McGraw - Hill Boekmaatskappy, Johannesburg, 1973.
 30. Van Gelder, L. : Een orientatie in de orthopedagogiek, Walters, Groningen, 1962.
 31. Van Wyk, S. : Die opvoedingsbetekenis van kinderspel, Butterworths, Durban, 1974.
 32. Vermeer, E.E.A. : "Discussie over het spel", in: Persoon en wereld, (Red) Van den Berg, J.H. en Linschoten, J., Bijleveld, Utrecht, 1969.
 33. Vorsatz, J.M.D. : Die aanwending van beeldende ekspressie en beeldende projeksie as terapeutiese hulpmiddele by kinders, Opvoedkundige Studies Nr. 37, U.P. 1963.
-